Bergensposten.

NR.2 juni 2016 19. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 46. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 31. juni 2016

Forsiden: Gamlehaugen med innslag fra menneskets utvikling
https://commons.wikimedia.org/wiki/Gamlehaugen1.jpg

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren 2

Lars Borgersrud og Inge Bjørnar Eriksen:
Svar til Davidsen 3

Gunnar A. Skadberg:
Arkitekt Jens Zetlitz Monrad Kielland 4

Bjørn Davidsen:
Gjenferdenes borett 16

Einar Offerdahl:
Mannen bak gatenavnet Bohrs gate i Bergen 18

Terje Olsen:
Lars Borgersruds uetterretteligheter og sensurforsøk 23

Einar Offerdahl:
ÆTT OG ÆTTEGRANSKING 29

Torfinn Langelid:
Bot og betring 32

Gina Dahl:
«Druknede sig, for at undgaae Confirmation» 35

Yngve Nedrebø:
Min forfar steinaldermannen 47

Frå redaktøren

Arkivverket har gjennom det siste halvanna året vore under omorganisering. Det har vore eit utall møter, arbeidsgrupper og tilrådingar. I november hamna heile saka i Stortinget. Der vart det komitehandsaming og framlegg til Stortinget. Den politiske prosessen enda 14. april 2016. Der gav statsråden ein del føringar, og så fortsette omorganiseringsprosessen.

Det som er klårt er at Statsarkivet i Bergen skal leve vidare som namn, og at vi framleis skal ha lesesal og arkivmagasin. No skal dei tilsette knyttast til ulike seksjonar, og mange skal få «fjernleiing".

Statsarkivarane skal framleis vere knytt til institusjonane, men skal i tillegg til nokre oppgåver knytt til region og institusjon, ha eit «nasjonalt ansvar» for eit eller anna. Nyorganiseringa skal komme til hausten, 1. november er sett som dato.

Vi har ikkje vore sikre på om Bergensposten ville få eit liv ut over omorganiseringa, men no ser den overlever. Difor kan vi no sende ut nummer 2/2016, og slå fast at det vil komme eit nummer 3/2016 i september/oktober.

Til dette nummeret har vi fått stoff frå Gunnar A. Skadberg om arkitekt Jens Z. M. Kielland, som gjennom ei lang årrekke var arkitekt i Bergen og har sett mange tydlege spor etter seg. Det var arkitekt Kielland som fekk oppdraget med å førebu bygging av eiit eige Stiftsarkiv i Bergen.

Dei siste numra av Bergensposten har hatt stoff om dei to Saborg-bøkene som kom ut hausten 2015. Det heldt fram i dette nummeret, der både Borgersrud/ Eriksen og Terje Olsen har innlegg.

Bjørn Davidsen deler i dette nummeret sine erfaringar med gjenferd.

Einar Offerdahl skriv om musikaren og astronomen Christian F. G. Bohr og ætt og ættegransking med moderne hjelpemiddel.

Torfinn Langelid har hatt ansvaret for fengselsundervisninga, og han har no levert arkivet sitt til Statsarkivet i Bergen og skrive bok om emnet. Han orienterer lesarane av Bergensposten om materialet.

Gina Dahl skriv om konfirmasjon, og Yngve Nedrebø skriv om sitt møte med genforskning i slektsgransking.

God sommar!

Yngve Nedrebø

Lars Borgersrud og Inge Bjørnar Eriksen:
Svar til Davidsen

Bjørn Davidsen gjør i *Bergensposten* 1/2016 oppmerksom på at vi på side 300 i boken *Sabotører i vest* har skrevet at SOE-instruktøren Erling Kvale hadde «ledet etterretningsgruppen BAR, som ble revet opp i 1943". Han har helt rett i at det ikke er korrekt. Det skulle stått (Kvale) » ... som hadde ledet Milorg i Laksevåg, som ble revet opp i 1943". Kilden til formuleringen om det som altså skulle vært Milorg i Laksevåg, er for øvrig hovedrapporten fra FO IVs distriktsleder for Vestlandet, Alf Martens Meyer, fra høsten 1945. Feilen er vår. Meyer har selvfølgelig ikke gjort Kvale til leder av BAR. Denne kilden brukt en rekke steder i boken, både før og etter s. 300. Vi beklager feilen og skal rette det opp i neste opplag av boken.

GUNNAR A. SKADBERG:
ARKITEKT JENS ZETLITZ MONRAD KIELLAND

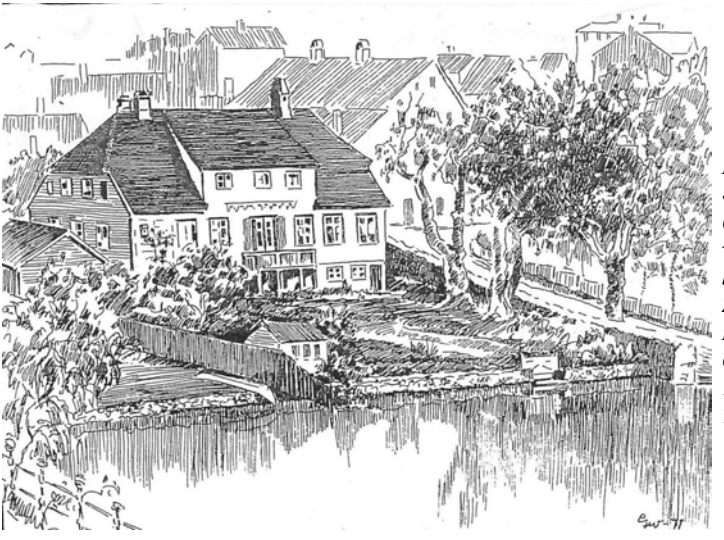

I det såkalte «Kiellandhuset", Olafskleven 2 ved Breiavatnet, ble arkitekt Jens Zetlitz Monrad Kielland født på Olsokdagen i 1866. Tegning: Gunnar Wareberg

En pensjonert lærer sitter igjen med en usikker forestilling om hans virke i verden har hatt noen betydning for hans elever. Riktignok er en av mine elever i dag professor i Trondheim mens en annen har samme tittel i Stavanger. Men det oppleves nesten kjekkere å møte store, snille Reidar sittende bak rattet på et vogntog mens han ruller ned vinduet og roper til sin syklende gamlelærer: «Hei Gunnar! Eg har fått faste jobb på langtransport!» «Så flott, men koss finne du veien?» «Eg har GPS, og så husk´ eg fra samfunnsfagtimene dine at Italia ligge sør for Tyskland, og då grei´ eg meg!» Blide, optimistiske Frode ødet heller ikke energi på lekser. Nynorske stiler overskred heldigvis aldri mer enn en A5 side, og det ble alltid lærerens oppgave å oversette skriftet til rett målføre. I dag støter jeg stadig på varebiler i stavangertrafikken der store bokstaver forteller at disse bilene er eid av «Frode ... Entreprenør", og jeg tenker: Fantastisk hvor langt en kan drive det uten toppkarakter i sidemål! I ettertid kjennes det godt å ha dedikert sitt yrkesliv til arbeid med levende materiale!

Men lite synlig er det selvsagt sammenliknet med hva en arkitekt kan se tilbake på av synlige spor på at han har vært her. I noen tilfeller evner en arkitekt å sette sitt stempel på en hel by. Denne artikkelen tar for seg en stavangergutt som satte tydeligere markører etter seg i Bergen enn i fødebyen.

Dette fotografiet av familien Kielland er tatt i Haugesund i 1890 da arkitekt Kiellands foreldre bodde der. Bak: ser vi Christine (Kitty) Kielland (faster), Tycho (farbror) og hans kone Axeliane (Jane) Holm, Jacob Kielland (far) og Diderikke (Dikka) Monrad (mor). Nede ser vi Olaf Skavland og hans kone Dagmar Kielland (faster) og Beate Ramsland og hennes mann Alexander L. Kielland (farbror).
Foto: P. Amlie jr. Byarkivet i Stavanger.

ARKITEKTENES SØSKEN

Arkitekt Jens Zetlitz Monrad Kielland var eldst i en søskenflokk på ti. Her følger en oversikt over hans ni søsken:

1) Christiana (Janna) Monrad Kielland ble født i Stavanger 13.3-1868. Etter å ha tatt guvernanteeksamen i Christiania arbeidet hun ved Frøken Hansens pikeskole i Bergen. En tid fulgte hun dampskipet «Krim» av Bergen der hun underviste kapteinens barn. Deretter var hun lærerinne ved Hambros skole i Bergen. Trolig døde hun ugift før 1910.

2) Knut Monrad Kielland ble født i Stavanger. Han levde bare fra 26.6-1871 til 5.1-1872.

3) Gunhild Monrad Kielland ble født i Hetland (Paradis 1) 17.7-1873. Etter middelskolen var hun elev ved Industriskolen og frøken Rosings skole i Christiania. Hun arbeidet deretter en tid ved Frøken Lindstrøms skole i Bergen. I 1900 bodde hun sammen med foreldrene på prestegården i Stange på Hedmarken. I 1901 ble hun gift med kommunelege Johan Christian Wilhelm Lund (født i Stange i 1873). I 1910 bodde ekteparet Lund på Rogstad i Stange med barna Johan Christian

Kielland (1902), Eva Kielland (1903), Karen (1905), Astrid (1906), Knut Kielland (1906), Inger (1908) og Line (1910). Barna Wilhelm Koren, Mette og Gunhild Didrikke Monrad ble født etter 1910.

4) Ingrid Monrad Kielland ble født i Hetland 11.5-1875. Etter middelskolen drog hun til England for videre skolegang. Hun ble gift i 1898 med gårdbruker Carl Brambani (1870) på Vestgaard i Stange på Hedmarken. I 1910 hadde ekteparet Brambani barna Janna (1899), Karl Anton (1901) og Else Marie (1903). I 1914 giftet enke Ingrid Brambani seg med gårdbruker Per Olsen Ree (1871-1920) fra Stange. Dette ekteparet fikk i 1915 sønnen Ole Jakob Kielland Ree. Ingrid Kielland Ree døde i 1962.

5) Signe Monrad Kielland ble født i Lund 21.8-1877. Hun tok middelskoleeksamen og handelsskole. I 1897 ble hun gift med landsbrukskonsulent Albert Emil Riple (født i Bergen i 1862). Han var sønn av glassmester Andreas Riple (1829-1905) og Anne Cathrine Nielsen. Albert Emil Riple var en ivrig turner, og han påtok seg flere kommunale verv i hjembyen. I årene 1898-1932 bodde ekteparet Riple i Newcastle der Riple var landbrukskonsulent.

6) Anton Meyer Monrad Kielland ble født i Lund 6.11-1878. Etter artium i 1898 gikk han på den Kongelige Tegneskolen i Kristiania fra 1898 til 1900. Deretter arbeidet han som praktikant ved et arkitektkontor i Bergen (1900-1902) og i London (1902-1904). I årene 1904-1905 var han assistent for broren Jens Zetlitz Monrad Kielland som da arbeidet med oppbyggingen av Ålesund etter brannen i 1904. Fra 1906 til 1912 hadde Anton Kielland jobb ved Woolworth konsernet i New York, men fra 1912 hadde han eget arkitektkontor i Bergen der han fikk tegne en rekke bygninger. Han ble gift i 1907 med Alfhild Augusta Hovland.

7) Kjeld Monrad Kielland ble født i Lund 4.3-1880. Han var i 1900 blitt agronom og var da assistent ved forsøksskolen på Stange der han bodde hos sine foreldre i prestegården. I 1910 var han gårdbruker på Øvre Hellerud i Østre Aker. Han giftet seg i 1906 med Martha Petrine (født på Biri i 1884).

8) Dagmar Monrad Kielland var født i Lund 20.5-1881. Hun fullførte også en middelskoleeksamen. I 1910 bodde hun hos sine foreldre i prestegården på Stange. I 1912 ble hun gift med Christian Gyrud (1876) som var kaptein i feltartilleriet før han ble overrettssakfører og gårdbruker på Gyrud i Stange der han også var født. Barn: Christopher Kielland Gyrud (1913) og Gunhild Diderikke Kielland Winderen (1916).

9) Jacob Monrad Kielland var født i Lund 13.8-1883. Han var i 1900 gymnasiast og bodde da til leie hos melkekjører Johan Horni i Helgesens gate 8 i Kristiania. Han arbeidet siden som skipsmegler i Kristiania der han giftet seg i 1908 med Mary Elisabeth. Barn. Olaf Kielland (1909) og May Kielland (1910). Jacob Monrad Kielland døde 7.10-1916 i Kristiania.

Da Jens Zetlitz Monrad Kielland var sju år gammel, flyttet han med sin familie til nyoppført hus, Paradis 1, i Stavanger. Som vi ser i nederst i høyre bildekant grenset denne eiendommen opp til Lagård gravlund. Paradis 1 er dessverre revet.
Foto: Statsarkivet i Stavanger

FAMILIEN

Arkitekt Jens Zetlitz Monrad Kielland ble født i Stavanger 29. juli i 1866. Hans foreldre bodde da i farfar Jens Zetlitz Kiellands hus i Olafskleven 2, noe som betyr at arkitektspiren kom til verden i samme hus som farbror forfatter Alexander Lange Kielland (1849-1906), og der også faster og malerinne Christine (Kitty) Kielland (1843-1914) vokste opp. Kunstnergenene hadde trolig arkitektspiren fått i fødselsgave, for også farfaren som han var oppkalt etter, var en kunstnerbegavelse som både malte og skar ut figurer i tre og elfenbein.

Far til arkitekt Jens Z.M. Kielland var Jacob Kielland som var født i Stavanger 26. juli i 1841 og sønn av rentenist og bankdirektør Jens Zetlitz Kielland (1816-1881) og Christiane (Janna) Lange (1820-1862). Etter studenteksamen i 1859 fullførte Jacob Kielland cand. theol. eksamen i 1865. Den 15. oktober samme år giftet teologen seg i Sandsvær (sør for Kongsberg i Buskerud) med Diderikke (Dikka) Jørgine Monrad (1842-1918). Hun var datter av sogneprest Knut Olaus Monrad (1809-1891) og Gunhild Kristine Schlytter (1809-1877).

Det nygifte Kielland-paret, Jacob og Diderikke, flyttet til Stavanger der Jacob Kielland underviste som timelærer ved sin gamle skole, Stavanger lærde skole, på Kongsgård. I 1868 var han sekretær i komiteen for den storslagne Landsregattaen som ble arrangert i Stavanger dette året da Bjørnstjerne Bjørnson kastet glans over arrangementet blant annet ved å skrive sangen «Den norske sjømann”. Fra 1873 var Jacob Kielland klokker i Stavanger Domkirke samtidig som han hadde stilling som inspektør for allmueskolene i hjembyen.

I 1873, da Jens Zetlitz Monrad Kielland var sju år gammel, flyttet han med

Jens Zetlitz Monrad Kielland fotografert etter ankomst Bergen i 1894.
Foto: K. Nyblin (Billedsamlingen ved Universitetet i Bergen)

Dette er Jens Zetlitz Kielland (1873-1926), forfatter og sønn av Alexander L. Kielland og Beate Ramsland. Forfatteren og arkitekten var fettere, og det kan ikke vær tvil om familielikheten! Fotograf ukjent. Thorleif K. Aarres fotoarkiv

sin familie til nyoppført hus i Paradis 1 i Stavanger. Omtrent samtidig startet Jens Z.M. Kielland sin skolegang på Stavanger lærde og borgerskole på Kongsgård.

FAMILIEN KIELLAND I LUND OG HAUGESUND

Fra 1877 var Jacob Kielland sokneprest i Lund og Heskestad i Sør-Rogaland med bopel på Moi. I Lund var sogneprest Jacob Kielland forlikelseskommissær og formann i fattigkommisjonen, og han ble valgt til formann i forstanderskapet for Lunde Sparebank.

Under oppholdet i Lund avla Jens Zetlitz Monrad Kielland middelskoleeksamenen i Egersund. Under forberedelsen til eksamen fikk han ekstra hjelp av en guvernante hjemme i prestegården på Moi.

I 1884 overtok Jacob Kielland sogneprestembetet i Haugesund der hans familie var bosatt i Strandgaten 1, men først i 1887 brøt familien Kielland sine bånd til Stavanger da huset i Paradis ble solgt. Jens Z.M. Kielland avla sin studenteksamen det året familien hans flyttet til Haugesund. I 1885 hadde han fortsatt sin bostedsadresse hos foreldrene i Strandgaten i Haugesund, men han var på denne tiden begynt på sine arkitektstudier.

Allerede i 1885 ble Jacob Kielland valgt inn bystyre og formannskap i Haugesund, i 1885 var han ordfører og i 1889 viseordfører. I 1891 ble han valgt til forlikelseskommissær i Haugesund, en oppgave han imidlertid måtte takke nei til grunnet helseproblemer. Men presten fortsatte som formann i skolestyret for Haugsund og Skåre, og han var medlem i representantskapet i Haugesund Sparebank. I 1893 ga han ut prekensamlingen «En liden Erindring fra Haugsund Kirke", og i 1896 kom prekensamlingen «Jevne Ord, Prædikener for Aaret". Fra 1889 var Jacob Kielland prost i Karmsund.

I 1897 flyttet Jacob Kielland til Stange på Hedmarken der han dette året ble utnevnt til sogneprest og der han forble i prestestilingen fram til sin avskjed i 1911. Jacob Kielland døde i Lillehammer 19. jun i 1915. Han var Ridder av St. Olavs orden. Diderikke Monrad Kielland døde i 1918.

UTDANNELSE

Jens Z.M. Kielland bodde bare ett år på prestegården i Lund, før han i 1877 som 11-åring drog til Bergen for å gå på katedralskolen der. Han forble skoleelev i hansabyen i hele sju år. Jens var like mye praktiker som teoretiker, og i oppveksten likte han bedre å turne, tegne og drive med treskjæring enn å lese. I gymnastiden tenkte han at han enten ville gå i gullsmedlære eller utdanne seg innen arkitektur.

Etter å ha avlagt studenteksamen i Bergen i 1884 gikk Jens Z.M. Monrad Kielland i murerlære i Christiania to sommere mens han om vinteren arbeidet på et arkitektkontor samtidig som han var elev ved aftenskolen ved Christiania Tegneskole, men han tok ingen eksamen ved denne skolen.

I hovedstaden besøkte han farbroren, cand. jur. og kopist og grunnlegger av Norsk Telegrambyrå Tycho Kielland

Jens Z.M. Kielland fikk ikke mange oppdrag i hjembyen, men i 1910 stod hans posthus ferdig på samme tomt der han selv var født. Posthuset gjorde en sving som harmonerte med buen på Breiavantet like ved. Dette medførte at den gulmalte murbygningen gikk under oppnavnet «Bananen» i Stavanger. Bygningen ble etter heftig debatt revet i 1974.

Foto: Mittet

Under oppholdet i Bergen bodde arkitekt Kielland med sin familie i Welhavens gate 56 på Møhlenpris. Vi føyer til at i nabohust, Welhavens gate 58, vokste Harald og Nordahl Grieg opp.
Foto: GAS

og hans familie i Torvet 2, men viktigere for hans framtid, ble møtene med fasteren, malerkunstneren Kitty Kielland, som introduserte nevøen for sine kunstnervenner i Christiania. Deres liv og ideer appellerte mer til ham han samværet med «gamle latinere", som han uttrykte det.

På denne tiden hadde Jens Z.M. Kielland avdekket et utvilsomt kunstnertalent. Han var en dyktig tegner som fasteren – og treskjærer som farfaren som han altså var oppkalt etter. Andres oppmuntring samt inspirasjonen han fikk gjennom undervisningen ved tegneskolen og arbeidsoppgavene ved arkitektkontoret, førte til at han søkte om opptak ved den polytekniske høyskolen i Berlin.

Fra 1887 var Jens Z.M. Kielland elev ved Technische Hochschule Charlottenburg i Berlin der han studerte gjennom seks semestre mens han samtidig fikk praksis ved ulike arkitektkontor, men ei heller her avla han noen eksamen, noe som medførte at han i ettertid aldri ble mottaker av noe stipend. Han foretok likevel flere studieturer til Tyskland og til Middelhavslandene.

Christies gate 13 (før: Foreningsgate 1) tegnet Kielland for Hartwig m.fl. i 1902. Denne bygningen blir gjerne kalt «Det hvite hus".

”Gamlehaugen» som arkitekt Kielland tegnet for skipsreder og statsminister Christian Michelsen. Slottet stod ferdig i 1901.
Foto: GAS

Arkitekt Kielland var ikke bare interessert i bygningskunst og kunstindustri fra ulike tidsaldre, men også i arkeologi.

Men fra skolen i Charlottenburg mottok han så gode referanser at det i 1890 åpnet for ansettelse ved en fabrikk i Ludwigshafen (ved Mannheim i Pfalz). Deretter fikk han arbeidsoppdrag i Halle (noen mil vest av Leipzig), der han lærte mye om ornamentering og steinhogging av dekorative bygningsdeler. Dette skaffet ham blant annet oppgaver i forbindelse ved bygging av to slott i Litauen som skulle oppføres i granitt.

Fra 1892 til 1894 arbeidet Kielland som førstetegner for arkitekt Hans Griesebach i Berlin som da ble regnet som Tysklands mest begavede kunstarkitekt. Kielland fikk bl.a. opplæring iornamentering i kalkstukk, en teknikk han siden nyttet i «Det hvite hus» i Bergen.

Kielland fikk også undervisning i hogging av dekorative bygningsdeler i stein, noe han bl.a. gjorde bruk av i den flotte hovedbygningen ved Jernbanestasjonen i Bergen. Arkitekt Kielland studerte også treskjæring i Tyskland, kunnskaper han siden skulle få bruk for ved interiører i nybygg og restaureringsarbeider i Norge, ikke minst da han tegnet interiøret til villaen «Gamlehaugen» for Christian Michelsen. Der tegnet han dører, listverk og møbler i dragestil ned i minste detalj.

TIL BERGEN

Jens Zetlitz Monrad Kielland har nok fått «smaken» på Bergen de årene han gikk på skole der i ungdommen. I alle fall etablerte han seg som arkitekt i denne byen i 1894. I første omgang ble han assistent for den kjente arkitekten Schak Bull som igjen var elev av Conrad Fredrik von der Lippe som virket i Kiellands fødeby i ti år før han slo seg ned i Bergen. Allerede fra 1895 hadde Kielland sitt eget arkitektkontor i Bergen.

Jens Zetlitz Monrad Kielland ble snart en norsk foregangsmann som villa-arkitekt. Han var opptatt av å fornye den fornemme og dekorative empire-stilen som hadde vært vanligere tidligere på 1800-tallet. Selv uttalte han at han var mest opptatt av indre arkitekttur ved siden av villabygg.

Men Kielland var også opptatt av å skape stilfulle bygninger i mur som det ovennevnte «Eldorado» eller «Det hvite hus» i Foreningsgaten 1 (nå: Christies gate 13) i Bergen. I 1898 ble han engasjert som arkitekt ved den store Landsutstillingen som ble avholdt i Nygårdsparken i Bergen dette året, og i 1900 bidrog han som arkitekt og monteringsleder ved den norske fiskeriavdelingen ved verdensutstillingen i Paris, et arbeid som førte til at han mottok den franske Le Mérite Agricole -medaljen. I 1910 var Kielland arkitektansvarlig for en stor utstilling på Bergenhus festning. I Bergen fikk Kielland reist en rekke villaer i sveitserstil, men med utgangspunkt i gammel bergensk byggekunst.

Allerede i 1899 fikk Kielland i oppgave å tegne den storslåtte villaen Gamlehaugen for skipsreder Christian Michelsen, og i 1900 fikk arkitekt Kielland oppdraget med å tegne hus i søndre del av Bryggen. Kielland forsøkte der å kombinere hansatidens byggeskikk med et moderne arkitektonisk uttrykk. Han har, som nevnt, også tegnet den flotte jernbanestasjonen i Bergen i jugendstil. Og i 1904 sørget farbror Alexander L. Kielland, amtmann i Molde, for at nevøen fikk en rekke oppgaver i forbindelse med gjen-

Anna Magdalena Catharina Christie som arkitekt Kielland giftet seg med i 1896. Foto: Joh. von der Fehr/Gamle Bergen Museum

reisningen av et brannherjet Ålesund. Jens Z.M. Kielland opprettet et eget filialkontor i Ålesund i forbindelse med denne store oppgaven, en filial som var i virksomhet fram til 1907.

I 1897 tegnet Kielland St. Olavs kirke i Balestrand i stavkirkestil. For hjembyen Stavanger tegnet han posthuset som i 1910 stod ferdig på tomten til hans fars barndomshjem ved Breiavatnet og der han selv var født. Kiellandhuset ved Breiavatnet ble revet høsten 1906, og Posthuset som arkitekt Kielland hadde tegnet, ble revet i 1974 – i begge tilfeller etter heftig diskusjon. Kielland bidrog også med sine omfattende kunnskaper ved restaureringen av Urnes stavkirke i Sogn. I Oslo slutt-

Arkitekt Jens Z.M. Kielland er mester for Bergens prektige jernbanestasjon som ble reist i årene 1909-1913. Foto: GAS

førte han tegningen av Villa Grande i Huk Aveny 56 (seinere Quislings «Gimle”).

FAMILIEN KIELLAND I BERGEN

Den 21. april 1896 ble Jens Z.M. Kielland gift i Bergen med Anna Magdalena Cathrine Christie. Hun var født i Bergen 17. desember i 1872, og hennes foreldre var overrettssakfører og overrettsassessor Hans Langsted Christie (født 1826 som sønn av tollkasserer i Bergen Werner Hosewinckel Christie og hustru Hansine Langsted) og Louise Jokumine Nathalia Lous (født i 1832 og datter av kommandørkaptein Christian Carl Lous og Vibeke Marie Neergaard).

Under oppholdet i Bergen bodde familien Kielland i Welhavens gate 56 på Møhlenpris. Jens Z.M. og Anna Magdalena Kiellands sønn Jacob Christie ble født 19. januar i 1897 og datteren Else Christie kom til verden 20. oktober i 1903.

DEN ARBEIDSSOMME OG ALLSIDIGE ARKITEKTEN

Jens Z.M. Kielland var et arbeidsjern som engasjerte seg i en rekke tiltak bl.a. som styremedlem i Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, og han var en tid formann for

Kalfarveien 1, (Bergens handelsgymnasium) tegnet Kielland i 1903.
Foto: GAS

Bergen Arkitektforening. Sammen med fotografen Anders B. Wilse fikk Kielland publisert bøkene «By og bygd i Stavanger amt» (1915) og «Norske hus og hjem» (1919). Han var også en ivrig bidragsyter til «Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed» og til årbøkene til Fortidsforeningen og Bergen Museum. Kielland fikk også tid til å bekle formannsvervet i Bergen Husflidforening.

I 1912 ble Jens Zetlitz Monrad Kielland landets første professor i bygningskunst ved Norges tekniske høgskole i Trondheim. Han gjorde alltid grundige forarbeider når han skulle tegne nye hus eller inventar og møbler. Denne innstillingen til sitt yrke gjorde ham også til en dyktig formidler av kunnskaper om god byggeskikk tuftet på gammelt håndverk og gamle byggetradisjoner. Etter seks år i Trondheim, flyttet han til Oslo i 1918, og de siste årene av sitt liv virket arkitekt Kielland i hovedstaden der han opplevde mange skuffelser, uttalte han selv.

Jens Zetlitz Monrad Kielland døde i Oslo, 60 år gammel, 28. juni i 1926. Han ble i ettertid betraktet som en av sin tids mest fengslende lærere som forente arkeologi med bygnings- og kunsthistorie og engasjert formidlingsevne.

KILDER

Kielland, Axel: Familien Kielland, Kristia-

Dette huset i Hildbrandt Meyers gate (oppkalt etter en bergensk borgermester) tegnet Kielland for Chr. Christiansen i 1909. I bakgrunnen skimter vi de velholdte arbeiderboligene i Repslagergaten. Foto. GAS)

nia 1897

wikipedia, den frie encyklopedi

Studentene fra 1884. Kristiania 1909.

Utstillingstidende 1898
(Universitetsbiblioteket i Bergen)

Norsk kunstnerleksikon

Norsk biografisk leksikon

digitalarkivet: folketellinger

Bjørn Davidsen:
Gjenferdenes borett

Det finnes mange gjenferder rundt omkring som fortsatt har borett i diverse hus. Grunnen er at tinglyst borett for ørten år siden ikke er blitt avlyst da borettshaveren døde. Problemet dukker som regel først opp når eiendommen blir solgt, og de nye kjøperne ønsker pant i eiendommen. Personlig kjenner jeg til to-tre slike tilfeller de siste 15-25 årene.

I 2002 overtok jeg en eiendom etter mine foreldre. Eiendommen var kjøpt i 1962, men uten at de hadde behov for å pantsette den. Da jeg overtok, var situasjonen en annen. På grunn av en gniten bank som forlangte pant i fast eiendom for det minste lån, var jeg nødt til å pantsette denne eiendomen. Men den gang ei – i første omgang: Den var belagt med heftelse! Hva?

Jo, en Petrikke Olsdatter hadde borett!

Takket være slektsgransking i flere år før overtakelsen, visste jeg hvem Petrikke Olsdatter (født 1842) var. Hun var bestemor til fruen i huset som mine foreldre kjøpte eiendommer av – og var forlengst død. Like fullt hadde dette gjenferdet borett i huset – i følge alle offentlige papirer som banken min fikk tilgang til.

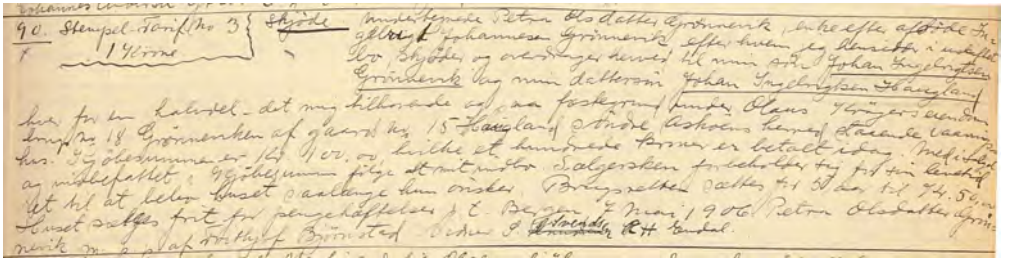

Over: Skjøtet datert 7. mai 1906 som gav Petrikke (i skjøtet kalt Petra) Olsdatter Grønnevik livsvarig borett på gnr. 15/18 Haugland i Askøy
Forrige side: «Female ghost", malt på papir av Kawanabe Kyosai, lagt ut på Wikimedia av ham selv.

En rask telefon til statsarkivar Yngve Nedrebø løste problemet. Han fant i kirkebøkene at Petrikke Olsdatter døde i 1927! – og sendte beskjed om dette til rette vedkommende. Dermed var saken løst.

Seinere fikk jeg vite at de som hadde kjøpt gamlehuset på eiendommen, skilt ut før vi kjøpte, også hadde hatt gjenferdet Petrikke som borettshaver. Men også der var saken blitt oppklart.

Så gikk det en del år. Men en dag ringte plutselig bonden på hovedgarden meg. Hva han ville? Jo, han hadde for flere år siden kjøpt ut en hytte med tomt, som ikke lenger var i bruk. Nå ville han overdra tomten til kona, slik at de lettere kunne få lån til et kårhus de ville oppføre på eiendommen. Problemet var at også denne eiendommen hadde tinglyst heftelse til noen «gjenferd». For da selgeren overtok eiendommen etter sine foreldre, hadde de fått tinglyst bruksrett så lenge de levde. Men nå var de for lengst døde. Spørsmålet var hvem som kunne bekrefte akkurat det?

Mitt eneste svar var: Ring Yngve Nedrebø (de er forresten gamle kjente). Hvordan saken løste seg, husker jeg ikke, men det nye huset på tomten er for lengst på plass – og alle er lykkelige.

Og forhåpentlig er alle «gjenferder» her ute nå bostedsløse – enn så lenge.

Einar Offerdahl:

MANNEN BAK GATENAVNET

Bohrs gate i Bergen

BOHR, Christian Frederik Gottfried

(1773-10.9.1832) var et særdeles rikt og mangesidig begavet menneske, fremragende både som musiker på flere instrumenter, organist, komponist, kordirigent, pedagog, matematiker, astronom, naturforsker og meteorolog.

***Christian Frederik Gottfried Bohr**. Litografi basert på portrett av H. Reusch. Teaterarkivet, UiB.*

Slekt

Han ble født og vokste opp i byen Helsingør på Sjælland i Danmark. Faren, Christian Bohr (1741-1800), var innvandrer fra det nordøsttyske området Mecklenburg. I 1776 oppnådde Christian sr. borgerskap som handelsgartner. Gartneriet drev han på sin selveide eiendom *Paa Sanden 104* i Helsingør. Fra 1789 var han også portner ved Øresund tollkammer. I løpet av fire ekteskap fikk han til sammen ni barn. C. F. G Bohr var nest eldst av fem helsøsken, hvorav flere døde alt i barneårene. En yngre bror av Christian, Peter Georg (1776-1847) tok teologisk embetseksamen. Han virket som lærer og rektor, og ble for øvrig oldefar til den kjente danske atomfysiker professor Niels Bohr og hans bror matematikeren Harald Bohr

Utdannelse

Christian ble i tolvårsalderen elev ved Katedralskolen (Den latinske skole) i Helsingør. Det er uklart hvordan Bohrs høyere utdannelse forløp videre. Biskop Neumann nevner i sin nekrolog at Bohr ble student i 1789, mens Bohr i sin kortfattede selvbiografi fra 1824 skriver at han først forlot skolen i 1793 «for privat at dimiteres til universitetet".

Han ble nok student i København, men ikke ved universitet. Det kan se ut til at Bohr av en eller annen grunn ikke hadde avlagt examen artium, som var det formelle kravet for å bli immatrikulert. Han var derfor henvist til et lærested som ikke stilte et slikt krav til de studerende. Det er nokså sannsynlig at han fulgte forelesningene som Norges første botanikkprofessor, Martin Vahl, ga i Naturhistorieselskabet i 1790/91.

Allerede i Helsingør-tiden var Bohr en dyktig musiker. I København benyttet han anledningen til å skolere seg ytterligere på dette området.

Til Norge

Til slutt gjorde imidlertid økonomiske vansker at han måtte oppgi å studere i Kongens by. I stedet kom han til Norge, sannsynligvis i 1793, hvor han først var privatlærer (i musikk?) hos kjøpmann Paul Thrane i Kristiania. Deretter livnærte han seg som lærer og musiker i Fredrikstad, til han i 1797 med sin familie slo seg ned i Bergen. Der ble han til å begynne med privatlærer i vanlige skolefag og i musikk. Hans kone, lærerdatteren *Anne Christine Bohr*, f. Sandberg (f. 1766 i Kristiania, d. 1831 i Bergen) hadde i Fredrikstad vært guvernante. Hun hadde ervervet seg gode kunnskaper og kunne derfor i Bergen støtte familiens økonomi ved å tilby undervisning i ulike «Fruentimmer Arbeider», dessuten i språk, regning og klaver- og siterspill. Så vidt vi kjenner til, var hun Bergens første kvinnelige musikklærer.

Ifølge folketellingslistene fra Bergen 1801 hadde Anne og Christian tre døtre. Det var Lovise Christine (1795/96- 2.4.1869); Anne Hedwig, f. 1796/97 og Fredericke Christiane, f. 1799. Alle ble konfirmert i Korskirken. De giftet seg og fikk nye etternavn. Lovises ektemann ble kjøpmann Ole Morup Friele, Anne Hedwig giftet seg med byfogd/advokat Andreas Olsen og Fredericke med enkemann visekonsul/kjøpmann Jürgen Christian Jürgensen. Det kom barn i alle tre ekteskapene, og senere fulgte etterkommere etter disse.

Musiker og komponist

Bohr var byens betydeligste kirkemusiker i de første tiårene av 1800-tallet. Allerede fra 1798 innehadde han embetet som organist i Korskirken, og 1826-32 var han domorganist og domkantor. Som kirkemusiker gjorde han en banebrytende innsats for kirkelig sang og musikk. I 1825 ga han ut en koralbok. Hans reformarbeid innen skolevesenet i Bergen fikk konsekvenser også for sang som fag i skolen, ikke bare i Bergen, men i landet som helhet.

Allerede ganske tidlig etter at han kom til Bergen ble han medlem av Det Dramatiske Selskab og satte ved sitt organisatoriske arbeid her dype spor etter seg. Likeledes i Musikselskabet «Harmonien», der han i en årrekke var medlem av styret og en av musikkselskapets mest aktive krefter. 1819-20 var han orkesterets faste dirigent.

I sin dr.art.-avhandling «Kjennere og Liebhabere. Musikere og musikkliv i Bergen ca. 1750-1830» skriver Randi

M. Selvik: «Bohr var også virksom som komponist, særlig de 10-15 første årene i Bergen. De fleste komposisjonene var leilighetsverk skrevet til Det harmoniske Selskab, bl.a. musikk til kantater ved feiring av kongens fødselsdag i årene 1800, 1801 og 1803. I 1802 ble en fiolinkonsert fremført, og han skrev en symfoni i 1807 som ble gjentatt ved flere anledninger. I 1807 og 1808 skrev han melodi til flere tekster av Lyder Sagen. Han skrev også musikken til reformasjonskantaten i 1817. Sannsynligvis komponerte han mer enn det som er omtalt her, ikke minst musikk til liturgisk bruk i gudstjenesten, noe som hørte til organistens naturlige plikter. Mye av dette ble kanskje ikke en gang skrevet ned, fordi improvisasjon var en selvfølgelig del av det musikalske håndverket. Større komposisjoner ble antagelig bare skrevet til spesielle anledninger, som i 1830, da Adresseavisen i nr. 27 kunngjorde at Domkirken skulle innvies første påskedag etter en større reparasjon, «blant Andet med en Cantate». Kun to av Bohrs komposisjoner er funnet: en feier skrevet til en teatermaskerade og musikken til vaudevillen «Stakket Dands er hastig Sprungen». Sangene skal være basert på kjente melodier, men ouverturen er en original komposisjon."

Pedagog og skolereformator

Det er ingen tvil om at Bohr var en mann med usedvanlige pedagogiske evner. Det lå ham særlig på hjertet at også barn fra økonomisk vanskelig stilte hjem skulle få en skikkelig boklig utdannelse. I 1802 stiftet han sammen med lærer A. S. Porath og hospitalprest J. E. Welhaven (far til dikteren) en søndagsskole for læregutter – den første av sitt slag i Norge. Dette var ingen søndagsskole i religiøs forstand, men kaltes så fordi søndagene var den eneste av ukens syv dager at elever fra fattige kår hadde anledning til å følge undervisningen (som var gratis). Sammen med Lyder Sagen stiftet han Bergens realskole (1806) og ble selv en nøkkelperson ved skolen frem til 1825. En almueskole for gutter fulgte i 1826 og i 1827 en håndarbeidsskole for jenter.

Fra 1825 innehadde han stillingen som overlærer i matematikk ved Katedralskolen, og utga flere lærebøker og oppgavesamlinger i dette faget.

Ved siden av sin interesse for sang, var Bohr i særlig grad aktiv som musikkpedagog. Atskillige privatelever fikk i årenes løp lære å spille hos ham (og hans kone). Hovedinstrumentet hans var orgel, men han spilte også meget godt piano og fiolin, cello og kontrabass.

Vitenskapsmann

Det er meget å si om Bohrs naturvitenskapelige interesser og ytelser. Den som vil sette seg nærmere inn i dette emnet, vil finne mye forvitnelig stoff i boka *Christian Frederik Gotfred Bohr - mannen som opplyste Bergen* av Nils V. Johansen, Per M. Johannessen og Bjørn R. Pettersen, utgitt av Det Nyttige Selskab, Bergen 2009. Jeg skal bare kort nevne at som kommunalt og statlig ansatt «astronomisk observateur» gjor-

Bohrs gate. *Foto: Hege Skarvatun 30.6.2015.*

de Bohr gjennom årene mange viktige astronomiske iakttagelser og målinger. Med sine ufullkomne instrumenter klarte han f. eks. på grunnlag av flere års observasjoner å bestemme Bergens geografiske beliggenhet med imponerende nøyaktighet.

Han interesserte seg også for meteorologi. I et omfang som om han drev en meteorologisk stasjon foretok han planmessig registreringer av barometerhøyde, temperatur, nedbørmengde og tordenvær. Sine astronomiske og meteorologiske resultater gjorde han kjent i flere artikler som ble trykket i vitenskapelige publikasjoner – norske og utenlandske.

La meg også å ta med at Bohrs omfattende vitenskapelige interesser også gjorde ham til en pioner i utforskningen av isbreer. I 1820 foretok han således en vandring på Jostedalsbreen, hvor Bohrsbreen er oppkalt etter ham. Likeledes regnes han som førstebestiger av Lomskåpa og Nordre Dyrhaugstind

Ettermæle

Ettertiden har villet hedre ham ved i 1884 å gi en kort gate i Bergen navnet Bohrs gate. Den går fra Vestre Torggate ved nr. 13 nordover til Sigurds gate.

Dens betydning som ferdselsåre er minimal og avspeiler på ingen måte den rang mannen hadde gjort seg fortjent til i Bergens kulturliv.

Bohr hører til byens nærmest glemte velgjørere. Graven hans på Domkirkegården har i mange, mange år vært forsømt. Først i forbindelse med markeringen av 175-årsdagen for hans død i 2007 ble den restaurert. Det Nyttige Selskab (hvor Bohr i sin tid hadde vært et aktet medlem) tok på seg det praktiske og økonomiske ansvaret for dette arbeidet, og ved en seremoni på dødsdagen 10. november ble gravminnet høytidelig avduket.

Christian Frederik Gottfried Bohrs gravminne på Domkirkegården. *Ministerialbok for Domkirken 1830-1837 viser at B., oppført som nr. 90, døde 10.9. og ble gravlagt 17.9.1832. Hans hustru Anne Christine (ibidem, ført som nr. 7 på året 1832) døde 23.12.1831. Gravlagt 30.12.1831.*

Foto: Renathe Johanne Wågenes, DIS-Norge.

Terje Olsen:
Lars Borgersruds uetterretteligheter og sensurforsøk

For dem som har fulgt med i debatten om de to Saborg-bøkene som utkom høsten 2015, kan det virke som andre temaer har vært i fokus enn det som det egentlig skulle dreie seg om, nemlig om en hittil nokså ukjent motstandsgruppe i Bergen under krigen – Saborg. Lars Borgersrud og August Rathke valgte å bryte med det opprinnelige bokprosjektet i regi av Museum Vest. Presseoppslagene dette skapte, gjorde at krigshistorien kom fullstendig i skyggen av den etterfølgende personkonflikten og førte som kjent til at det nå foreligger to bøker om Saborg i Bergen under krigen: SABORG – «også vi når det blir krevet» (det opprinnelige Saborg-prosjektet) utgitt av Museum Vest og med forfattere Ole-Jacob Abraham og Terje Olsen, og Sabotører i vest av Lars Borgersrud og Inge Bjørnar Eriksen. Sistnevnte bok bygger på et nytt prosjekt initiert av Borgersrud etter at han forlot det opprinnelige prosjektet. Foruten å være medforfatter av den første boken, er undertegnede også sønn av lederen av Saborgs likvidasjonsgruppe, Reidar Olsen, som ble drept under tortur i november 1944.

Hensikten med dette innlegget er ved noen eksempler å påvise Borgersruds misbruk av historiske kilder i sin bok og hans motiver for dette. Etter min mening er også Borgersruds omtale av August Rathke egnet til å føre leserne bak lyset. Fremstillingen stemmer ikke med kildene. Den er tilpasset Rathkes image i dag. Avslutningsvis vil jeg belyse noen av Borgersruds krumspring, som etter mitt syn ikke er forenlig med hva man må forvente av en historiker med høy offentlig profil; hans mange forsøk på å hindre Museum Vests prosjekt tilgang til offentlige arkiver, å begrense andres ytringsfrihet, og den siste tids anstrengelser for å stoppe meg fra å få trykket et innlegg i Bergensposten.

Borgersruds motiver

Borgersrud synes å ha en overordnet agenda i sitt forfatterskap om krigshistorie. Personer som representerte Sovjet-kommunismen glorifiseres. Slik er det også i Sabotører i vest. Særlig gjelder dette Asbjørn Sunde og ikke minst den tyske kommunisten Ernst Wollweber. Borgersrud skriver i sin bok på s. 55 at Wollweber ble rekruttert til NKVD av Jakov Serebrjanskij i 1935. Wollweber bygget opp en sabotasjeorganisasjon i Europa for det hemmelige sovjetiske politiet som skulle drive sabotasje mot tyske, italienske og japanske skip og andre krigsviktige mål. Navnet på Wollwebers NKVD-apparat

var «Organisasjonen mot krig og til forsvar for Sovjetunionen», men den ble også kalt «Sabotasje-organisasjonen», «Saborg», eller bare «SAB» (s. 56 Sabotører i vest). Dette var en organisasjon som sprengte en rekke skip med uskyldige mennesker ombord i luften – i fredstid. Det gjør den til en terrororganisasjon i henhold til Folkeretten. Det hjelper lite om dette i ettertid skjules som en kamp mot fascismen. Pest eller kolera, kommunisme eller nazisme, NKVD som speilbilde av Gestapo. Borgersrud gjør seg ingen dypere vurderinger – Sunde og Wollweber er hans helter uansett. Hans fortid i AKP (m-l) med deltakelse i kampen for «væpna revolusjon» og hans engasjement for å få Asbjørn Sunde frikjent for spiondommen fra 1954, kan forklare hans motiv for å skrive krigshistorie slik han gjør, men for en historiker er det helt uakseptabelt.

Borgersruds historieskrivning har vært omtalt og påtalt av andre tidligere, ikke minst professor Torgrim Titlestad. Den velrenommerte krigshistorikeren professor Terje Halvorsen skrev noe om Borgersruds tidligere arbeider: «På flere sentrale punkter hengir Borgersrud seg til frihåndstegning bygd på egne hypoteser.» (Halvorsen 2010, Historie, politikk og polemikk: 139). Halvorsens ord har åpenbart fortsatt gyldighet i dag.

Likvidasjonen av politimann Walter Pedersen

Bjørn Davidsens anmeldelse av de to Saborg-bøkene ble offentliggjort i Bergensposten 4/2015. Borgersrud svarer bare diffust på Davidsens kritikk av hans bok i Bergensposten 1/2016. Et av de mange punkt han ignorerer, er Davidsens påpekning av hans omskrivning av historien om likvidasjonen av Walter Pedersen. Kritikken er alvorlig og berettiget. Likvidasjonen fant sted den 25. oktober 1944. Aksjonen ble ledet og gjennomført av min far, Reidar Olsen, som en måned senere måtte bøte med livet for sin aktivitet i Saborg, bl.a. for dette oppdraget.

Den 21. april 1999 intervjuet jeg Thomas Totland (1923–2005) i forbindelse med hans deltakelse i denne aksjonen. Intervjuet med rapport datert 28.04.1999 er arkivert ved Hjemmefrontmuseet. Totland fortalte at han var på trikken sammen med «Tor» (Reidar Olsen), som ledet aksjonen og skjøt Pedersen. I mai 2005 ble Thomas Totland på min forespørsel også intervjuet av sønnen. En del detaljer i hendelsen på trikken avviker noe fra opplysningene i første intervju, men man må ta i betraktning at dette bare var tre måneder før han døde. Ett forhold var han dog helt klar på: Det var «Tor» alias Reidar Olsen som skjøt. Totland hadde vært øyenvitne til dette. Innrømmelsen kom først etter meget insisterende og sterkt press fra sønnen. Totland senior fortalte at han og «Tor» hadde avlagt løfte til hverandre om aldri å røpe hvem som skjøt. Det var tydelig for sønnen (Terje Totland) at det gikk sterkt inn på faren å måtte gå fra løftet. Grunnen til at han gikk bort fra løftet sitt, var at han ville gi meg sikkerhet

for hva som hadde skjedd. Med andre ord var dette en meget troverdig og spesifikk «tilståelse». Thomas Totland var noe uklar på hvem som var med fra Osvald-gruppen under aksjonen. Det er forståelig, da det den gang bare ble operert med dekknavn og de andre var fra Østlandet. Det kan ha vært én person, og det kan ha vært to. Det som stod klart frem i Totlands erindring, er at det var min far – som var den eneste bergenser utenom Totland selv – som skjøt.

Begge intervjuene er nedskrevet og arkivert. Borgersrud kjenner også til mitt intervju, men skjuler dette i sin bok, som Bjørn Davidsen i sin anmeldelse riktig påpeker. Borgersrud prøver i boken sin å trekke Totlands hukommelse i tvil pga. angivelig senilitet under intervjuet sønnen gjorde i 2005. Men Borgersrud har større vanskeligheter med Totland i det første intervjuet, som var gjort fem år tidligere. Det enkleste for Borgersrud må da bli å ignorere at denne kilden finnes, siden det bekrefter det motsatte av det han selv ønsker historien skal være.

Albert Notø (1901–1974) var medeier av Centralrøkeriet på Bryggen, og den som tok imot min fars våpen etter aksjoner. Det fremgår av Gestapos rapporter at Notø 25. november 1944 (under tortur) opplyste om hvor disse lå oppbevart, etter at «Tor» var torturert og slått i hjel i Gestapo-huset. I røkeriet fant de to skyteråpen, en Luger og en lydløs pistol med kaliber 7,65 (Welrod), et spesialvåpen for likvidasjoner. Notø var en venn av både mor og far. Jeg kan huske at jeg var med far og besøkte ham i røkeriet under krigen. Når far overleverte våpnene til oppbevaring etter aksjoner, fikk Notø av og til kjennskap til hendelsesforløpet ved noen av dem. Etter krigen fikk min mor, Borghild Olsen, høre dette av Notø. Hun ble fortalt at det var min far som hadde skutt Pedersen, og at han også hadde deltatt under likvidasjonen av Olaf Njøten. I vår familie har vi visst dette helt siden 1940-tallet. Norman Iversen, Saborgs leder, bekrefter Notøs og Totlands fremstillinger i sine Gestapo-avhør om at det var Reidar Olsen som skjøt Walter Pedersen. Han hadde fått muntlige rapporter av min far. Saborgs nestleder, Hans Langeland, bekreftet det samme i avhør med Gestapo. (Eske 60 på Statsarkivet i Bergen, s. 41 og 99.)

Borgersruds nærmest desperate forsøk på mistolke/overtolke det tyske ordet «durch» (ss. 368–372) endrer ikke realitetene i det som kom frem under avhørene av Iversen. Alle tilgjengelige kilder som navngir gjerningsmannen, nevner Reidar Olsen som den som skjøt Pedersen. Men i Sabotører i vest fremstilles dette som om det var en av mennene fra Osvald-gruppen i Oslo som utførte likvidasjonen, noe det ikke finnes en eneste troverdig kilde til. Hvorfor foretar Borgersrud slike krumspring? Et mulig motiv kan kanskje være å gi et spark til undertegnede etter konflikten og bruddet i bokprosjektet. Samtidig kan han gi sine helter fra Asbjørn Sundes organisasjon på Østlandet «æren» for likvidasjonen av Walter Pedersen ved å omskrive historien. Uansett kan dette ikke forenes med en

historikers rolle og oppgaver. I perioden frem til 2013 da Borgersrud deltok i Museum Vests prosjekt, ytret han aldri noen tvil overfor meg om sannhetsgehalten i Thomas Totlands vitnesbyrd.

Borgersrud og August Rathke

Men det var før han 12. november 2013 selv trakk seg fra prosjektet. I februar 2014, gikk han ut i Klassekampen og Bergensavisen med en fordreid historie om at han var «skvist ut». Nestleder i Museum Vest og prosjektmedlem Jenny Heggvik skrev i et avisinnlegg at Borgersrud var i «sin egen boble», når han beskrev det som hendte på møtet. (Bergens Tidende 25.02.2014.) Det var overraskende og skuffende å oppleve at en historiker omskriver den historien han selv kort tid tilbake hadde vært del av. Bergens Tidende satte journalister på saken og ba meg om et intervju siden jeg ikke var ansatt ved Museum Vest, men var eksternt medlem av prosjektgruppen liksom Borgersrud. Jeg gav da uttrykk for at jeg ikke ga min tilslutning til Borgersruds handlemåte, og at hans fremstilling av konflikten ikke stemte med det faktiske hendelsesforløpet. Intervjuet kom på trykk 18. februar 2014. Borgersrud ble tvunget av journalisten til å innrømme at han selv hadde trukket seg, og at hans framstilling ikke var riktig. Kan mine uttalelser i Bergens Tidende være årsaken til at Borgersrud har hatt behov for å omskrive min fars rolle ved likvidasjonen på trikken, som en slags «takk for sist»?

Borgersrud valgte å samarbeide med Rathke og LO om et nytt og konkurrerende bokprosjekt om Saborg. Han stevnet så Museum Vest inn for Tingretten med krav om at museet skulle forbys å utgi en bok om Saborg (!) og krevde eierskap til denne historien. Apveteran Rathke truet med å gå til pressen med konflikten. Undertegnede ba ham innstendig om å avstå fra dette. Han ignorerte dette, kontaktet Bergensavisen og fikk trykket sin versjon av saken, som da førte til store avisoppslag og flere merkelige påstander.

Et resultat av samarbeidet mellom Borgersrud og Rathke ble gjenopplivning av Rathkes fantasifulle rolle som «allviter» om krigen. Alt den 16. februar 2005 sto Rathke frem i et intervju i Bergensavisen: Ledsaget av et stort bilde av ham selv sto det skrevet med krigstyper: «LIKVIDERT AV OSLOMENN» og «NS-konstabel Pedersen ble likvidert av menn fra Oslo. Det var ingen i Bergen som var i stand til å utføre oppgaven. Det er det ingen tvil om sier motstandsmannen August Ratkhe.» Videre: «Den pensjonerte byrettsjustitiariusen har sin kunnskap både fra tilstedeværelse og fra fortrolige dokumenter som han har innhentet i ettertid». Men Rathkes versjon i Bergensavisen stemmer ikke overens med den dokumentasjon av historiske kilder og dokumenter som prosjektet har brakt fram i saken, som entydig viser at den omtalte aksjonen ble ledet og gjennomført av min far. Tidlig i 1944 inngikk SOE avtale med Saborg om forsyning av moderne våpen, penger og

instruktører. I den anledning fikk min far bl.a. et spesialvåpen for likvidasjoner (Welrod) og instruksjon i bruken av dette. Da Saborg sommeren 1944 fikk overført fire personer fra Sunde var Saborg allerede velforsynt med våpen, sprengstoff og ammunisjon, noe som var mangelvare for Osvaldgruppen på Østlandet. Sundes folk deltok i flere av Saborgs aksjoner og en av dem likviderte den beryktede politimannen Olaf Njøten med sin Colt 45. Thomas Totland og min far deltok i dekkoperasjonen som medlemmer av likvidasjonsgruppen.

Hvem var så August Rathke i 1944? En tenåring fra kommunistenes ungdomsgruppe som drev med illegale aviser. Han var heller ikke medlem av Saborg, som mange tror. Han beskriver seg selv som partifunksjonær i et intervju. Gjennom reportasjen i Bergensavisen forledes man til å tro at denne gutten var tilstede da Pedersen ble skutt! Og hvilke «fortrolige» dokumenter er det han viser til? Hvorfor dette behovet for å være tidsvitne i tide og utide når han ikke har noen egen, reell kunnskap? Denne historien er en av flere der Rathke opphøyer seg selv til noe viktigere enn det han var. Han bidrar til mytedannelsen om seg selv.

Jeg har grunn til å tro at de såkalte «fortrolige dokumenter» som Rathke refererer til, er et intervju med NKPs partileder i Bergen under krigen, Thorkild Jacobsen. Intervjuet ble foretatt av Torgrim Titlestad mellom 20. og 22. november 1974. Jacobsen uttaler at han ved juletider 1943 møtte Asbjørn Sunde på Østlandet og formidlet behovet for folk til å utføre likvidasjoner i Bergen. Og videre at Sunde «sendte to mann som gjorde jobben». I realiteten visste Jacobsen bare at det ble sendt folk (for øvrig fire mann, muligens fem), ikke hvem som gjorde hva. Det hadde hverken han eller Rathke noe med å gjøre. Det var likvidasjonsgruppens ansvar.

Det er beklagelig at Borgersrud ukritisk legger Rathkes tøvete versjon til grunn i sin bok. Men med dette har Rathke igjen oppnådd å komme i rampelyset som Bergens store «krigshelt». De reelle Saborg-medlemmer og sabotører som ennå er i live – Norman Gullaksen, Karsten Torkildsen, Sverre Sivertsen og Norvald Bolstad – forbigås i stillhet – Rathke krever for stor plass. Med Gullaksen blir det ekstra ekkelt, siden han av Rathke og Borgersrud henges ut som senil siden han forteller noe Rathke ikke vil skal komme ut. (Bergensavisen 15. oktober 2015.)

August Rathke og NS

Personlig agenda kan være en mulig årsak til at Borgersrud ikke på noe sted i sin bok omtaler det han fant om Rathke i Overvåkingspolitiets arkiv, nemlig at Rathke var medlem av NS fra høsten 1940 til februar 1941. Det har tydeligvis vært maktpåliggende å holde borte fra offentligheten hva som står i kildene. Var det behov for pengestøtte fra Rathkes velstående omgangskrets som gjorde at Borgersrud ikke kunne være åpen om politidokumentene? Har Borgersrud personlig interesse

av å skjule hva kildene sier? Er det en slik agenda som gjør at han i sin bok fortier en kildebasert omtale om Rathkes virkelige tilknytning til NS? Kildetolkningen i sammenheng med Rathkes ungdomssynd forteller det meste. Leserne blir ført bak lyset for å redde Rathkes ære. Rathke har offentlig benektet sitt medlemskap i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking og kommet i en klemme som dreier seg om hans anseelse og posisjon som krigshelt. Sammenlignet med Borgersruds tilsynelatende skrupuløse behandling av likvidasjonen av Walter Pedersen, er det påfallende at han fullstendig unnlater å sette fokus på hva kildene sier om Rathke og hva Rathke sier om seg selv.

Forsøk på sensur

Da Borgersrud i april 2016 av Bergenspostens redaktør fikk tilsendt et første utkast av dette innlegget for å kunne besvare kritikken, kontaktet han i stedet Museum Vest og Riksarkivaren for å forhindre at mitt innlegg i det hele tatt kom på trykk, åpenbart for å stoppe kritiske bemerkninger til hans bok. I februar 2014 truet han Bergens Tidende med pressens faglige utvalg og rettssak, dersom de trykket et intervju der jeg uttalte meg om bok-konflikten. (Det kom på trykk noe forsinket 18.02.2014.) Disse sensurforsøkene bak kulissene gir assosiasjoner til totalitære regimer. Kanskje Borgersrud med sin fortid som marxist og medlem av Rødt fortsatt føler en tilknytning til Stalins og Maos regimer? Der ble historien som kjent omskrevet og forvrengt, og tilhengerne forherliget uansett hva de foretok seg. Slike holdninger bør være fremmede i Norge og i norsk historieskrivning, selv for Lars Borgersrud. Dessverre synes han fortsatt å bedrive omskrivning i god gammel kommunistisk ånd. Hans motiver må være politiske og private og er derfor ikke historisk sannhetssøkende. Kanskje er han derfor en perfekt match for Rathke, som i personlig egeninteresse har fremstått med historier fra krigen som ikke er sammenfallende med historisk dokumentasjon.

Einar Offerdahl:
ÆTT OG ÆTTEGRANSKING

Genealog - det er ein amatør eller profesjonell som prøver å avdekkje livssoga til einskildpersonar, og vise korleis desse er knytte til andre medlemer av same slekt.

A. Ættegransking – kvifor?

Ingen har bedt om å bli født til verda, korkje den vise Sokrates eller monsteret Hitler, og ikkje den fattige Jørgen hattemakar eller den mektige kong Salomo.

Utan våre foreldres initiativ ville ingen av oss blitt til og fått oppleve det løyndomsfulle og fantastiske i det tilværet vi er sett inn i, eit tilvære som må fylle oss med undring og ærefrykt, men også med nagande uro. Å vere jordbuar er sanneleg ingen risikofri affære, og vi skal ikkje ha traska lenge på livets tornefulle sti før vi får erfare eksistensens polaritetar: Fryd vekslar med gremjing, gode dagar med plager, sut og disharmoni. - Kunnskapen om korleis generasjonar før oss innretta seg i dette usikre livet vårt på det konkrete plan, kan vi som lever i dag med fordel take til oss - som forbilde eller åtvaring.

I Bibelen møter vi dei mytiske figurane Adam og Eva. I rolla som det første menneskepar hadde dei sjølvsagt ikkje foreldre. I det røynlege livet derimot har forplantning visseleg alltid vore fast forbundne med eksistensen som menneske. Kvar far og mor har overført ætte-genane til neste slektsledd, liksom deltakarane i eit stafettløp gjev pinnen vidare til nestemann på laget. Slik har det vore så lenge ætta har eksistert, frå generasjon til generasjon, i ubroten suksesjon. Derfor kan vi sjå på menneskelivet både i eit kort og snevert perspektiv - livsløpet - og i eit langt og breitt - slektssamanhengen.

Vi nordmenn hadde en ganske annan inngåande kjennskap til slekta i tidlegare tider enn i dag. Våre anar var beint fram nøydde til det på grunn av dei strenge reglane for giftarmål som dei måtte rette seg etter. No for tida er ein slik ættekunnskap ikkje typisk. Ein konsentrerer seg om kjernefamilien: ektefellen og barna, og opplysningane ein sit inne med om slekta elles, strekkjer seg svært ofte neppe lenger tilbake enn eit par generasjonar - til foreldre og besteforeldre.

Men om dette trekket kan seiest å vere karakteristisk, er det på ingen måte einrådig. I vår tid då alle ting er i rask og gjennomgripande forandring, er det eit behov hos mange for å få eit tryggare fotfeste i samfunn og livsmønster ved å kartleggje si tilhørsle i slekta, avdekkje sitt eige opphav i fortida, og på den måten bli trygge på sin eigen identitet. Det er ikkje berre seniorar som merker dette behovet, det gjer mange yngre også. Eg trur det er brei semje om at det er ein stor ting å føle

seg inkludert i eit fellesskap som vi kan følgje frå eit tåket utgangspunkt fleirfaldige generasjonar tilbake og fram til i dag.

Vi treng ikkje vere av adels- eller embetsmannsslekt for å kjenne oss stolte av våre anar. Det kan vi «vanlege» menneske også vere, utan at eg dermed vil påstå at våre forgjengarar – like lite som vi sjølve - bestandig har vist seg mønsterverdige i ord og handlingar. Ein så høg moralstandard finn ein berre hos «englar".

Andre motiv for å sysle med slektsforsking - genealogi, som det heiter på fagspråket - er sansen for systematikk, nyfikne etter å få vite, jaktgleda ved å søkje og finne, og kjensla av ansvar for at kunnskapar om anane ikkje skal bli verande skjulte eller gå i gløyme, men skaffast fram, registrerast og på den måten bli gjort tilgjengelege for andre medlemmer av ætta, både dei som høyrer til i vår eigen generasjon og dei som er yngre.

Sjølv om slektsforsking er ein fascinerande syssel for dei som har gjeve seg i kast med det, må ein likevel komme med eit aldri så lite hjartesukk: Viss kvar person hadde teke pennen fatt og sett si eiga livshistorie på papiret, som gåve til sine etterkommarar – kor mykje lettare hadde det ikkje då vore å vere «hobbygenealog"! Og kor mykje slekts- og lokalhistorisk minnestoff har ikkje gått tapt fordi heller ikkje barna deira eller andre passa på at dette vart nedskrive mens kjelda levde! Det er jo vel og bra at vi - gjerne etter mykje strev - har klart å finne fram til grunnleggjande personopplysningar, som namn, fødsel, vigsel og død. Men vi lærer ikkje menneska bak namna å kjenne ut frå slike data. Det er nettopp det som er mest spennande og viktig, synest eg - å komme desse personane inn på livet, slik at dei vedkjem oss. Slik at dei på ein måte blir våre samtidige, endå dei levde i ei anna tid og eit anna samfunn enn vårt.

Det er blitt svært mykje lettare å drive slektsforsking i vår data-alder. Ved å utnytte det som er lagt inn i Digitalarkivet og andre tilsvarande kjelder på Internett, kan vi langt på veg finne dei opplysningane vi leitar etter - heime, framfor dataskjermen.

B. Generasjonsskiftet – livets lov

Liksom trærenes vekslende løv er menneskers slekter:
Vinden hvirvler til jord de visnede blader, men skogen
kler seg i løv og blomster på ny når det stunder mot våren;
Således spirer én slekt av menn, mens en annen må visne.
Iliaden 6. sang, vers 146-49

Hadde menneskja hatt evig liv, ville forplantning vore overflødig. Men sidan vi er laga av forgjengeleg stoff, er generasjonsveksling ein heilt nødvendig mekanisme for at slekta kan fortsette

Startar vi med oss sjølve og går bakover i tida, generasjon for generasjon, vil talet på anar auke i geometrisk orden, dvs. doblast for kvart slektsledd. Vi har alle i utgangspunktet to foreldre. Det same har foreldra våre, besteforeldra, oldeforeldra, osv., også hatt. Altså vil rekkja sjå slik ut:

1	2	4	8	16
Du	foreldre	besteforeldre	oldeforeldre	tippoldeforeldre

Når en person gifter seg, blir svigerfamilien automatisk lagt til hans eller hennar eiga slekt. Deira eventuelle barn gifter seg kan hende også, og det same skjer. Sameleis med barnebarna, og generasjonen etter, og neste etter den igjen in finitum. Dette kan vi skjematisk illustrere slik:

I. Person (m/todelt fars- og morsslekt, A og B)

+ ektefelle (ditto, C og D).

II. Ekteparets og barnas slekt: A + B + C + D.

III. Barna gifter seg. Ektefelles todelte fars- og morsslekt (E og F) kjem i tillegg (A + B + C + D + E + F) for kvart av barna.

IV. Barnebarna: Tilsvarande som for I, II og III.

Har vi søsken, vil den same utvidinga av slekta gjenta seg når desse gifter seg og får avkom. I foreldre-, besteforeldre-, oldeforeldregenerasjonen etc. var det like eins. Slik oppstår ei slekt som etter kvart har blitt så talrik at det kan svimle for ein. ¤

Torfinn Langelid:
BOT OG BETRING?

Fengselsundervisninga si historie i Noreg

Eg har skrive boka BOT OG BETRING? Fengselsundervisninga si historie i Noreg som kom på Cappelen Damm Akademisk våren 2015. For meir informasjon om boka sjå https://www.cappelendamm.no/_bot-og-betring%3F-torfinn-langelid-9788202442965

Innsette i norske fengsel har same rett til opplæring som andre borgarar. Likevel har det gått lang tid før dei har fått oppfylt rettane sine.

Dette er den første boka som gir ei samla framstilling av fengselsundervisninga i Noreg. Boka tar for seg korleis opplæring i tukthus og fengsel opphavleg var knytt til det religiøse perspektivet gjennom bot- og betringstankegangen. Eg gjer greie for korleis fengselsundervisninga etter kvart har blitt del av det ordinære skulesystemet. Boka får fram spenningar mellom fengsels- og skulesystemet og tek opp tema som desse: Opplæring som spydspiss i dei importerte tenestene i kriminalomsorga. Norske og utanlandske innsette sine rettar til opplæring. Oppfølging etter avslutta soning som vilkår for eit kriminalitetsfritt liv. Samarbeid over landegrensene til beste for utdanning og arbeid for dei innsette.

Mykje av dokumentasjonen og bakgrunnsmaterialet til denne boka ligg no arkivert i 63 boksar i Statsarkivet i Bergen. Dette er no tilgjengeleg for dei som ønskjer å finne fram til informasjon om fengselsundervisninga i fortid og notid. Mykje av dette materialet er ikkje å finne i Riksarkivet i Oslo eller i arkiva til Kunnskapsdepartementet eller Justis- og beredskapsdepartementet. Eg skal gje eit kort oversyn over materialet som ligg i desse boksane:

Beretninger om Rigets Strafanstalter 1875 – 1901 og Fængselsstyrelsens årbøker 1901 -1982. Beretninger frå Botsfengslet 1855 -56.

Artiklar og oppgåver om barnehusa, tukthusa, Botsfengslet. Artiklar om fengselsvesenet i andre land på 1800 talet.

Årsmeldingar frå Oslo kretsfengsel

1950 – 1983 og frå Botsfengslet/Ullersmo landsfengsel 1950 – 1977.

Kampen om fengselsundervisninga. Undervisning i fengsel er ein rett på lik linje med annan undervisning. Korrespondanse mellom Fengselsstyret, Kyrkje - og undervisningsdepartementet og andre aktørar i perioden 1964 – 1973. Direktør Kåre Bødal ved Ungdomsfengslet er viktig i dette arbeidet. Samtaler med personar frå denne perioden som var sentrale i dette arbeidet.

Utvikling av fengselsundervisninga med dokumentasjon frå Søndre fengselsdistrikt 1969 – 1980, Vestre fengselsdistrikt 1969 – 1991, Østre fengselsdistrikt 1969 – 1991 og Nordre fengselsdistrikt 1969 – 1980.

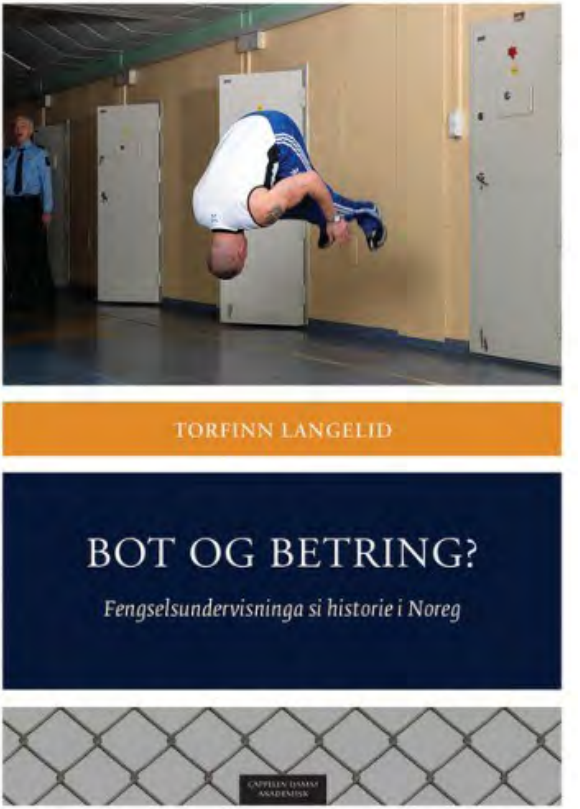

Referat frå møte i Styringsgruppa for undervisning og opplæring i fengsla 1975 – 2011. Referat frå møte i Rådet for kriminalomsorg.

Proposisjonar frå Justisdepartementet og Kyrkje-og undervisningsdepartementet. Innstillingar frå Justiskomiteen og Kyrkje- og undervisningskomiteen.

Rapportar om Opplæring innanfor kriminalomsorga 1996 – 2013. Tidsskriftet Aktuelt for kriminalomsorgen. Kriminalomsorgens årsstatistikk. Nordisk statistikk. Rapportar frå Sognsseminara 1975 -1979 om undervisning i fengsel. Rapportar frå mange andre konferansar.

Rapportar frå prosjektet Frå undervisning i fengsel til vgs/arbeidsliv (Rogalandsprosjektet) 1985 – 1988, prosjektet Etterutdanning av lærarar og verksbetjentar 1988 – 1992, Fengselsprosjektet Osterøy med mellom anna modulstrukturering av fagplanar.

Avtale mellom staten og fylkeskommunane i 1988 om opplæring i fengsel.

Lokalt FOU-arbeid, resultatoppfølging og rapportering.

Kartlegging av fengselsundervisninga. NOU 199:19 Opplæring i norske fengsler. Kompetanse og livsmestring.

Overføring av fengselsundervisninga frå Utdannings- og forskningsdepartementet til Statens utdanningskontor i Hordaland 1993. Bakgrunnsmateriale og dokumentasjon. Informasjon om det nye systemet gjennom dagskonferansar, regionale konferansar, konferansar for administrativt personale og landskonferansar.

Styrking av oppfølgingsarbeidet. Rapportar. TAFU – tilbakeføring gjennom arbeid, fritid og utdanning

Evaluering av fengselsundervisninga med bakgrunnsmateriale og rapportar.

Stortingsmelding om Opplæringen innenfor kriminalomsorgen «Enda en vår» (2004 – 2005). Oppfølging av stortingsmeldinga. Usemje mellom Utdanningsdirektoratet og Fylkesmannen i Hordaland om kven som skal ha ansvaret for opplæringa i fengsel.

Utanlandske innsette i norske fengsel. Norsk lovverk og internasjonale konvensjonar.

IKT i opplæringa. Referat frå møta i Nasjonalt forum for IKT i kriminalomsorga 2004 – 2011 som avspeglar ulike synspunkt mellom utdanningsstyresmaktene og kriminalomsorga når det gjeld bruk av IKT i opplæringa.

Kreative fag i undervisninga, mellom anna drama og musikkprosjekt

Nordisk samarbeid: Rapportar frå nordiske konferansar om undervisning i fengsel 1977 – 2014. Referat frå nordiske møte om arbeidsdrift og skule. Nordisk rekommandasjon om fengselsundervisning, Etablering av nordisk nettverk for fengselsundervisning 2006. Nordisk forskingssamarbeid. Gjennomføring av nordiske prosjekt med støtte frå Nordisk Ministerråd.

Norsk – latvisk samarbeid i perioden 1996 – 2001.

EU-rapportar om fengselsundervisning. Elles ulike forskingsrapportar og utgreiingar om fengsel og opplæring i fengsel.

Gina Dahl

«Druknede sig, for at undgaae Confirmation»

- Konfirmasjonen som praksis rundt 1800

I ministerialboka for Stadsbygd prestegjeld i Sør-Trøndelag, står det innført at vagabonden Ole Michelsen Dahle, 22 år gammel, druknet seg i 1815 for å unngå konfirmasjonen. Vi vet lite om Ole og hvorfor han ville unngå denne. I et ganske så gjennomsyret kristent samfunn er det lite trolig at Ole tok livet av seg fordi han ikke sympatiserte med den lutherske tro. Noe av svaret kan kanskje finnes i det at Ole var 22 år da han døde. I en tid hvor de fleste konfirmerte seg i 15-17årsalderen, synes det klart at Ole har slitt med å lære seg kristendommens grunnsatser. Mest sannsynlig har han prøvd å gå opp til konfirmasjonen flere ganger uten nevneverdig resultat, og både han og en eventuell familie har måttet tåle den enorme skammen det var å ikke komme gjennom «nåløyet».

Erik Pontoppidan (1698-1764) skrev den offisielle katekismen til bruk i konfirmasjonsundervisningen i Danmark-Norge, nemlig Sandhed til Gudfrygtighed. Pontoppidan var blant annet biskop i Bergen i perioden 1745-1754. Året etterpå ble han professor ved universitetet i København. Bildet er hentet fra Wikimedia commons.

Denne artikkelen skal ikke handle så mye om Ole, men mer om selve konfirmasjonen som praksis i den perioden han døde. På den ene siden var konfirmasjonen en obligatorisk handling styrt av absolutte krav, og med hån, spott og spe gjemt i ermet for de som slet med å komme gjennom. Samtidig ble det i realiteten lempet på kravene rundt omkring for å komme konfirmantene i møte. Hvordan konfirmasjonen ble oppfattet og gjennomført i Norge rundt 1800, er utgangspunktet for denne artikkelen.

Konfirmasjonen som praksis

Konfirmasjonen ble gjort obligatorisk i Norge den 13. januar 1736. Bakgrunnen for den var imidlertid ikke knyttet til Luther og reformasjonen som sådan. Luther selv anså konfirmasjonen som et overflødig sakrament innenfor den katolske kirken han brøt med, og formulerte ikke noe ønske om at konfirmasjonspraksisen skulle bestå. Før konfirmasjonen ble innført som obligatorisk i 1736, så hadde kirken likevel opprettholdt et krav om at ingen skulle gå til nattverd før man hadde de nødvendige kristendomskunnskapene. Å stille ved Herrens bord uten å være «rettroende», var nesten et slags kjetteri. Det at prestene måtte påse at de som stilte til nattverd hadde nødvendige kristendomskunnskaper, ble da også formulert i den norske lov av 1687 (kapittel 2: 5-10). Hvordan slike kunnskaper ble sjekket, og når, varierte dog stort fra sted til sted og fra prest til prest:

Præstene skulle ikke tilstæde de Unge at komme til Sacramentet, førend de have vel fattet deris Børnelærdom, at finde deraf den rette Mening i Hiertet, og derhos hvorledis de skulle bekiende sig for Præsten, og vide at svare til Lutheri smaa Spørsmaal om sligt, og saa forstaa, hva Afløsningen haver med at føre.

Et ord i avsnittet over må forklares litt nærmere, nemlig bruken av ordet hjerte. Kristendomskunnskap var ikke «ekte» kunnskap dersom den ikke var følt med hjertet, for det var her kristendommen som levd sannhet lå.

Selve impulsene til denne ideologien kom utenfra, nærmere bestemt fra Tyskland. Flere radikalpietistiske grupper hadde over lengre tid praktisert konfirmasjon, deriblant de Mähriske brødre i Herrnhut, eller brødrevennene som senere ble det navnet på den norske bevegelsen. Blant disse ble dåpspakten fornyet via overhøring, løfte, håndspåleggelse og bønn. Beveggrunnen for praksisen var kravet om inderlighet og det å leve et ektefølt, kristent liv.

Mange av de tyske statspietistene så også på det å innføre konfirmasjonen som en måte å sikre at den lutherske religionen både ble følt og forstått. I bresjen for dette arbeidet sto blant annet den tyske teologen Philipp Jacob Spener (1635-1705), en av de viktigste læremestrene innenfor pietismen. Hans arbeid med å innføre konfirmasjonen som obligatorisk rituale ble kronet med hell; det ene etter det andre av de lutherske landene innførte etter hvert konfirmasjonen. Sverige var i så måte et av de siste landene ut; her ble konfirmasjonen først innført i 1811.

I Danmark-Norge kom pietismen inn som kraft i kirkelivet allerede på slutten av 1600-tallet, og utover på 1700-tallet møtte ledende pietistiske teologer voksende støtte for tankene sine. Dette betydde at mange av kampsakene deres vant gehør hos myndighetene. En av disse var naturlig nok konfirmasjonen. I utgangspunktet var det viktigste for pietistene ikke så mye å implementere kristendomskunnskaper i befolkningen som å vekke de unge til et oppriktig liv i Gud. I konfirmasjonsforordningen

som kom i 1736, het det da også at læreren skulle undervise barna slik at de ikke bare fattet den bokstavelige meningen med troens artikler, men at de også skulle «bringes til en sand Hjertes og Sinds Forandring».

Konfirmasjonen i Norge

Om enn fokuset på hjertet var viktig, så måtte konfirmasjonen også bli et lærdomsideal. Det var ikke mulig å fremkalle «ekte» tro uten at folket faktisk hadde reelle kristendomskunnskaper; ekte tro måtte være basert på ekte kunnskap.

Kunnskapsproblematikken ble løst allerede i 1737 ved at biskop Erik Pontoppidan, også han pietist, fikk utgitt boka *Sandhed til Gudfrygtighet*. Dens fulle tittel var imidlertid *Sandhed til Gudfrygtighet, udi en eenfoldig og efter Muelighed kort, dog tilstrekkelig Forklaring over Sal. Doct. Mort. Luthers liden Cathechismo, indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov, at vide og giøre.* Den «enfoldige og korte manualen» som ble påbudt å bruke i all konfirmasjonsopplæring fra 22. august 1738, var i virkeligheten litt av en murstein. Boka i seg selv bygget på Speners konfirmasjonsmanual, men hadde dog blitt litt forenklet. I stedet for Speners 1283 spørsmål og svar inkluderte Pontoppidans manual kun 759, men disse bredte seg likevel utover hundrevis av sider.

Mye, men ikke alt, måtte dessuten læres utenat; blant annet skrev Pontoppidan at de spørsmålene i boka som var innsirklede ikke måtte læres utenat, men at de burde leses og ettertenkes. Spesielt gjaldt dette de litt tungnemme og de som hadde lite skolegang. De som hadde lengre skolegang bak seg, perioden sett i betraktning, og godt nemme (fatteevne), burde imidlertid lære seg det meste utenat. Kunnskapskravene var derfor nokså klare.

Sandhed
til
Gudfrygtighed,
udi
en enfoldig og efter Muligheed kort, dog tilstrækkelig
Forklaring
over
sal. Dr. Mørten Luthers
liden Catechismo,
indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov at vide og gjøre.
Stavanger 1888.
Trykt hos L. C. Kielland.

Tittelbladet til en av de mange utgavene av Pontoppidans konfirmasjonsmanual Sandhed til Gudfrygtighed. Denne ble brukt i kristendomsundervisningen i Norge til utpå 1900-tallet. Boka er bygd opp rundt Luthers lille katekisme, og har fem kapitler som omhandler loven, troen, bønnen, dåpen og nattverden. Bildet er hentet fra Wikimedia commons.

En kvinnelig konfirmant fra Åsane. Alvoret ved hendelsen er til å ta og føle på. Bildet er hentet fra Wikimedia commons.

Konfirmasjonsalderen ble etter hvert også satt. Fra starten av kunne konfirmanten være ned mot tolv år, den nedre aldersgrensen for å kunne stille til nattverd. I forordningen av 1759 ble det imidlertid anbefalt at ungdommen burde være en 14-15 år ved konfirmasjonen. Grunnen til dette ble også forklart, nemlig at før denne alderen klarte konfirmanten neppe å gjøre seg større refleksjoner om nytten de hadde av kristendomsundervisningen og hvor viktig selve stadfestelsen av dåpspakten faktisk var. Der var dog unntak; de som skulle til sjøs burde uansett alder få bli konfirmerte før de reiste ut, og også de alvorlig syke burde få stille til konfirmasjon før døden eventuelt innhentet dem.

Samtidig nevnes det helt eksplisitt at man heller ikke bør vente for lenge med konfirmasjonen; helst skal man unngå all «u-tilbørlig Forhaling». Grunnen til dette er at dersom man ventet for lenge med å konfirmeres, så kunne det hende at barnet hadde vokst opp så lenge i vankunne at det ble vanskeligere å undervise. Ventet man for lenge, hadde heller ikke konfirmanten lenger evnen til å gjøre seg gode refleksjoner. Der fantes altså en hovedalder hvor lærdom best kunne tilegnes. Det var dessuten viktig at foreldrene passet på at barna kom i skole, også om sommeren når de kunne unnværes i arbeidet på gården. Heller ikke de som var i lære burde forhindres fra å stille til konfirmasjon av deres arbeidsgivere:

For og at forekomme al u-tilbørlig Forhaling og Opsæattelse med Ungdommens Confirmation, hvorved kan forvoldes, at endeel Børn opvoxe i Vankundighed, og omsider blive efterladne og u-beqvemme til alvorlig Efter Tancke, saa at det maa blive tungt og vanskelig for en Lærer at bringe Dem til Opmærcksomhed og faa dem nogenledes underviist til at kunde blive confirmerede, saa ville Vi hermed allernaadigst have anbefalet: 1 at Forældre, Formyndre og Huusbonder sende Deres Ungdom betiids og flittig til skole, om icke alle paa eengang af et Huus, saa dog efter Skole Instruxens 6. art:, nogle

af dem een Dag, og nogle af dem en anden dag; og dette ey alleene om Vinteren, men endog om Sommeren, saa længe de ey i deres travle Pløye- og Høste Tiid nødvendig forhindres derudi….

…Hvad de Børn angaar, som enten ere, eller skulle gaa i Tieneste, eler lære Haand-Værck, da ville Vi alvorligen have forbuden, at hosbonderne eller mesterne maa korte saadanne Børn noget i Deres Løn, eller lade Dem blive længere i Lære, end ellers skee skulde.

Om enn konfirmasjonen var tenkt som en form for inderlighetsopplysning, så var det gjerne kunnskapsaspektet ved den og alt det dette førte med seg som etter hvert ble viktigere, i alle fall sosialt sett. I starten var for eksempel ikke konfirmasjonsundervisningen klart adskilt fra skoleverket, men gjerne en del av den. Og selv om skolegangen og konfirmasjonen etter hvert ble holdt separat, så var det konfirmasjonen som markerte enden på skolegangen og den offisielle inntredelsen i voksenlivet. De som ikke var konfirmerte ble ikke betraktet som voksne, og hadde dessuten ikke samme rett på lønn som de som var konfirmerte.

Samtidig berørte konfirmasjonen en god del plikter i livet som hang sammen med nettopp det å være fullt voksen. Det var ikke mulig å tas ut til militærtjeneste, være fadder ved dåp, inngå ekteskap eller vitne i retten uten å være konfirmert. Dessuten, dersom man ikke hadde møtt til konfirmasjon innen fylte 19 år, kunne man straffes med tukthus eller gapestokk. Dette ble bestemt i 1764, og falt først vekk ved skoleloven i 1848. Først i 1912 ble obligatorisk konfirmasjon og alle straffebestemmelsene rundt ordningen opphevet. Og det var presten som bestemte hvem som hadde kristendomskunnskaper nok til å bli konfirmert: De som besto testen var voksne, mens de som ikke kunne fremvise gode nok kunnskaper skulle vises bort med såkalt «vennlighet og forsiktighet». Dette sto da også beskrevet i forordningen av 1759.

Veid og målt

Det at konfirmasjonen ble en obligatorisk inngang til voksenlivet, tilsa at den også var en dyd av nødvendighet. Og, ettersom der fantes lærdomsidealer, nemlig Pontoppidans katekisme, så var tvangen på mange måter til å ta og føle på; ikke bare måtte man stille til konfirmasjonsundervisningen, men man måtte dessuten vise at man kunne tilegne seg kunnskap. Denne kunnskapen ble attpåtil stilt til skue i det offentlige rom. Og, den som ikke klarte kravene, måtte til spott og spe prøve igjen og igjen, noe som var en skjemsel uten like. Flere betalte derfor for å slippe gjennom «nåløyet», og prisene kunne bli ganske så ublue da det var opp til den enkelte presten å bestemme hvor mye forelderen til den ulykksalige konfirmanten måtte punge ut med for å «bli voksen».

Konfirmantene ble dessuten veid og målt også på andre måter. For det første var selve kirkegulvet en sosial arena hvor de som fikk stå øverst var de ri-

Slik kunne nok konfirmasjonsundervisningen gå for seg. Bildet er laget av Adolph Tidemand (1847), og er hentet fra Wikimedia commons

keste i samfunnet; nederst sto barna til de minst bemidlede. Slik sett ble ikke bare konfirmantens, men hele slektens sosiale posisjon reflektert på kirkegulvet.

Hver enkelt konfirmant ble heller ikke bare bedømt ut fra kristendomskunnskapene sine, men gjerne ut fra hele intellektet og kapasiteter for læring bredt over, ja gjerne også ut fra fysiske attributter og skavanker. En som har etterlatt seg slike betraktninger over konfirmantene sine er presten Jens Rennord i Kinn. Jens Rennord ble født i Sunnfjord i 1780. Faren Ludvig var birkedommer over Svanø Birk og senere sorenskriver i Sunnfjord. Jens Rennord fikk hjemmeundervisning til han var i tolvårsalderen; da ble han sendt til Bergen hvor han fikk privatundervisning hos latinskolehøreren Johannes Grøgaard. I 1795 ble Rennord tatt opp i skolens øverste trinn, og han ble uteksaminert i 1798. Senere tok han teologisk eksamen (1803) med karakteren non contemnendus, «ikke å forakte", den dårligste karakteren etter stryk. På de praktisk homiletiske prøvene fikk Rennord imidlertid laudabilis; Rennord var såle-

des nok en bedre retor enn systematisk teolog.

Vel hjemme igjen i Norge vikarierte Rennord i flere forskjellige stillinger. Han var først huslærer i to år i Holmestrand, og ble deretter personlig kapellan i Indre Holmedal (Gaular). Den 15. oktober 1816 ble Rennord imidlertid innviet i Bergen som sogneprest til Kinn, og i 1821 ble han utnevnt til sogneprest i Ytre Holmedal (Fjaler) og fra 1825 i Indre Holmedal. I 1826 ble så Rennord prost i Sunnfjord, men fikk avskjed i 1845 på grunn av sykdom. Han døde i januar 1846 på gården sin Osen i Dalsfjorden.

Hvem Rennord var sånn religiøst sett er gjerne ikke så lett å vite; opptegnelsene han gjorde i kirkeboka for Kinn er imidlertid ganske så krasse, og vitner om en nokså krevende prest. Det er mulig at Rennord sympatiserte med haugianerne; en av døtrene hans, Lovise Mathea, giftet seg i alle fall med Christopher Olsen, leder for haugianerne i Sunnfjord. Christophers far, den store haugianerlederen Ole Torjussen Svanøe, stilte også som fadder til en av Rennords døtre. Også Jens Rennords far Ludvig, var pietist, og det samme var farfaren hans, sogneprest til Korskirken Jens Rennord d.e. Jens d.e. sympatiserte dessuten med brødrevennene. Omgitt av slike «ihugede» pietister, er det mulig å tenke seg at Jens Rennord d.y. har vært svært så interessert i menighetens kristendomskunnskaper. Jens Rennord var også den som ledet Indre Holmedals Misjonsforening fra 1844.

Rennords ønske om å predikere kan imidlertid ha vært større enn evnene: Biskop Pavels konkluderte på sin visitasreise til Kinn at Rennords evner til å undervise ungdommen var noe av det dårligste han noen gang hadde sett. Betraktningene Rennord gjør over noen av konfirmantene sine legger i hvert fall ikke fingrene mellom: Blant annet beskrives konfirmantenes evner eller mangel på sådanne over en lav sko. Herunder følger karakterbeskrivelser av enkelte av de som gikk opp til konfirmasjon den 30. september 1821:

Nr.1. Abraham Pedersen Steenhovden. Nat 1804 d: 16de December vaccineret uden legemlig Feyl. Temperament munter og livlig. Godt Hoved. Profiterte sin Cathecis. og paa nogle faae Stykker nær sin Pontoppidans Forklaring ud. Skjønnede Tall. Kunne og lidt skrive. Ynglingen opdragen med megen omhyggelighed af sine Forældre.

No 2. Bertel Michael Andersen Storevig. Født i Domkrikens Sogn i Bergen aar 1803 d: 13. November. Uden legemlig Feyl: munter og livlig. Udmærket godt Hoved: I Indenad og Udenad: Læsning fuldkommen perfect. Oplært paa Frieskolen i Bergen: I gode sæder ligesaa fuldkommen. I alt heens. en Complet og haabefuld Ungdom.

No 7. Annanias Martinussen Egefjorden. Nat: 1806 d: 7de April. Vaccineret uden legemlig Feyl, men svag Constitution. Bøyelig Temperament. profit. sin Lærebog nesten ua

(utenat). Vel opdragen Ungdom baade i Lærdom og Levnet.

No 29: Ole Johan Andersen født paa Nyegaard i Bergen. Men p: t: i Stavanger hos H: Martens vaccineret uden legemlig Feyl, føer og stærk av Bygning tungt Flegme. Indskrænede Forstands Begreber, men meere forsømt, Fader og Moderlos fra sin spædeste Alder. Profit: med Nød og Neppe sin Cathiecismus ulastelig i Liv og Levnet.

No 2. Anna Birthe Jacobsdatter Storevig. nat. 1805 d: 6te October. Vaccineret uden legemlig Feyl. Sund og frisk. Munter af Temperament. Lyst: opvakt Hoved. Opdragen som eeneste Barn med megen Omhyggelighed. Læste vakkert baade i Bog og uden Bog. profit: sin Lærebog fuldkommen til Enden. Ulastelig i alle Maader.

No 3. Agnetha Hansdatter Sollem nat. 1805 d: 26d July. Vaccineret uden legemlig Feyl sun av Bygning. Lykkelig Flegma. Ypperlige Forstands Evner. Vel opdragen baade i Lærdom og Lenvet. Profiterte sin Lærebog fuldkommen ud til Enden. NB det maae anmærkes til særdeles Roes for dette Barn, at hun af egen Drift og Tilskyndelse rømte ud af sine Forledres Huus, for at undgaae en unatrulig Stiffaders Forførelse.

No 21: Pernille Anthonsdatter Tonnem. Nat. 1803 d: 8de October uden legemlig Feyl. Vaccineret. Sløve Forstands Evner men meere forsømt. Antaget paa Haabet om Bedring ellers ulastelig i Liv og Levnet.

Som vist ovenfor, inkluderte Rennord det meste om konfirmantene sine i konfirmasjonsregisteret; om de var fysisk sterke eller svake og om de var glade eller tungsindige av natur. Ofte brukte han dessuten de gamle termene fra humoralpatoligen for å beskrive konfirmantene, hvorvidt de for eksempel var flegmatiske eller sangvinske av natur: Å være flegmatisk betød at man var rolig og fattet, mens sangvinsk sto for lystig og optimistisk. Også konfirmantenes familiesituasjon kommenteres; blant annet nevnes det at enebarnet Anna Birthe Jacobsdatter Storevig (nummer 2) blir passet meget godt på av foreldrene sine, mens nummer tre, Agnetha Hansdatter Sollem, har gjort rett i å rømme fra hjemmet sitt og stefarens stadige forsøk på å forføre henne. Historier var det vel bak enhver dør, før som nå.

Leser vi Rennords beskrivelser av konfirmantene, så synes det klart at mange var flinke, andre ikke. Flere beskrives som sløve og med dårlige forstandsevner; det er gitt at disse ikke har tilegnet seg så gode kristendomskunnskaper som de burde. Et eksempel er Sophia Massia Abrahamsdatter, som også konfirmeres i september 1821. Sophia kan ifølge Rennord lite og ingen ting, og har heller ikke mulighet til å lære seg noe, antagelig på grunn av hyppige epileptiske anfall som også har ødelagt mye av kroppen hennes. Det har blitt gjort mange forsøk på å få kristendomskunnskapen til å sitte hos

Kinn kirke hvor Jens Rennord virket som sogneprest. Det var her han møtte konfirmantene som han senere beskrev i ministerialboken sin. Flere fikk «passet sitt påskrevet» her. Kirken ble bygget i perioden 1150-1200. Bildet er hentet fra Wikimedia Commons, Nina Aldin Thune.

Sophia, men til ingen nytte:

No 22. Sophia Massia Abrahamsdatter Tantzøe nat. 1797 d: 8de October. Uvist at afgiøre enten den legemlige eller aandelige Usselhed var størst. Formedelst epileptiske Tilfælde var legemet gandske fordreyet og forryk af sin harmoniske Indretning. Forstands Evnerne vare saa gandske ringe, at det ved fleere gjentagne Forsøg var aldeles umuelig at kunne bringe hende til stave og lægge sammen. Imidlertid da hun yttrede en umiskjendelig Lyst og Attraae efter en nærmere Adgang og Indladelse til de himmelske gode Ting i Christo Jesu og der desforuden intet var at udsætte paa hendes Liv og Levnet, saa blev hun paa Grund heraf antagen til Confirmation.

Når Sophia endelig konfirmeres, så er hun faktisk eldre enn den ulykksalige Ole som tok livet av seg, nemlig 24 år med et par dagers margin. Og, det er ikke på grunn av de teoretiske evnene

sine at hun blir konfirmert, men det at hun ytrer et inderlig ønske om et liv i Kristus. Dermed kan vi si at Rennord, selv om han var krass i uttalelsene sine, som en god pietist også vurderte hjertets kvaliteter da han vurderte hvem som skulle få gå opp til konfirmasjon.

Tilrettelegging

Rennords vurderinger i passasjene over av hvor mye konfirmantene faktisk kunne i forhold til det ideelle lærdomsidealet, er også interessant. Om enn Pontoppidans katekisme i utgangspunktet skulle læres, og store deler av den også utenat, synes det klart at dette var langt fra tilfelle med flere av konfirmantene hans. Ole Johan Andersen fra Bergen, for eksempel, kunne med nød og neppe sin katekisme.

Også i andre kirkebøker ser vi at det var store forskjeller mellom teori og praksis når det gjaldt lærdom. Dette kan vi blant annet lese ut av kirkeboka for Vardø på 1780-tallet, hvor de fleste som ble konfirmert var mellom 15 og 21 år gamle, altså en god del eldre enn det som ble anbefalt i forordningen av 1759. Dessuten lå lærdomslista et helt annet sted enn Pontoppidans forklaring; de fleste ble målt ut fra om de kunne lese godt eller dårlig, og om de kunne de fem delene av Luthers lille katekisme – en mye kortere manual. Blant annet skrives det om den 17 år gamle Jens Pederssøn som gikk opp til konfirmasjon den 5. oktober i 1780 at han leste temmelig godt i bok og at han kunne de fem delene (av Luther) utenat. Ellers var han «saare eenfoldig».

Den sjette mai 1781 får vi også beskrevet kunnskapsnivået til flere av konfirmantene, og noen er særs flinke, så som Lars Møller fra Danmark som kunne både Luthers lille katekisme samt Pontoppidans forklaring utenat: «1.Lars Møller, fød i Odense i Fyhn og tjener hos Hr. Landmaaler Gjørup. 16 ½ Aar gammel har et got Nemme, læser meget Reent og tydelig i Bog. Har lært Luthers Lille Cathechism: samt Pontoppidans Forklaring udenat, fører et stille og skikkelig levnet». Nå tilhørte også Lars det vi kan kalle overklassen, så det er kanskje ikke så rart at han var flink i boklig lærdom. Andre igjen kunne ikke mer enn akkurat Luthers katekisme. Noen kunne også mer enn Luthers katekisme, selv om de ikke kunne Pontoppidans forklaring: Dette gjaldt blant annet Marie Larsdatter, som ble konfirmert den 17. oktober i 1784. Hun hadde tydeligvis et godt hode, og elsket den hellige skrift. Utenom Luthers katekisme, kunne hun dessuten «de 7 Davids Poenitentse Psalmer og en heel Deel andre kirke Psalmer».

At andre også fikk tilrettelagt konfirmasjonen sin oppe i nord kan vi dessuten lese av konfirmasjonene som ble holdt i Vardø samme dag som Marie Larsdatter ble konfirmert: Den 17. oktober gikk flere samer opp til konfirmasjon, og disse fikk lov til å forklare kristendomskunnskapen sin på nettopp samisk. Dette gjaldt blant annet Ole Nielsen på 17 år, sønn av Varanger-

fjellfinnen Niels Nielsen, og søsteren han Kirsten. Den 28. januar i 1787 ble dessuten en annen ung mann konfirmert, nemlig Conrad Henrich Mogensen, 15 ½ år gammel. Han hadde tydeligvis et godt hode, men klarte knapt å snakke. På tross av problemene sine klarte han å svare godt nok for seg med de frasene han hadde innøvd under undervisningen til at han slapp gjennom. Hva konfirmantens kristendomkunnskaper i realiteten var, kunne altså variere stort.

Graden av tilrettelegging kunne også være stor: Blant annet konfirmerte opplysningspresten og sognepresten til Røros Hans Peter Schnitler Krag den 19 år gamle piken Gunild Jensdatter Skomager hjemme i huset i 1806, noe et reskript av 22. juni 1792 hadde åpnet opp for. Grunnen til dette var at hun hadde en vekst i munnen samt «svak forstand», noe som nok gjorde henne uegnet til å gjennomføre en vanlig konfirmasjon. Men, for Scnhitler Krag var det ikke bare dette som telte; ut fra evnene sine ga hun passelige svar, og tydeligvis var hun også berørt i hjertet av det som skjedde; hun avla i alle fall løftet sitt med «et rørt Sind»:

Har Skade i Munden, og taler et og

Statuen av Hans Peter Schnitler Krag (1794-1855) ble reist i Røyrvik i 1976. Schnitler Krag var kjent ikke bare som prest, men også som en stor pådriver for å utbedre skoleverket. Han fikk da også statuen reist av seg som minne om gjerningene innenfor dette feltet, deriblant hans kristendomsundervisning av samer. Bildet er hentet fra Wikimedia commons.

andet ord med meget Vanskelighed. Forstanden voxede langsomt: i nogle maaneder har Sognepræsten forberedet hende til Confirmation, som paa grund af Rescriptet af 22 Juni 1792 holtes i en talrig Forsamling i Forældrenes Huus; hun gav i Forhold til sine ringe Evner passelige Svar, og giorde sit Christendoms Løfte med et rørt Sind, undertegnet Krag.

Etterspill: Ole og alle andre Oler

Helt i starten av artikkelen så vi at 22 år gamle Ole i Stadsbygd tok livet av seg for å unngå konfirmasjonen. Et gjett når det gjaldt hvorfor han gjorde dette var den påkjenningen det var å gå til konfirmasjon igjen og igjen uten å komme gjennom «nåløyet». Dette var en skam ikke bare for den ungdommen det gjaldt, men for hele familien. Samtidig var det heller ikke spesielt gjevt, dersom man nå ble tatt opp som konfirmant, å stå nederst på kirkegulvet og vise all verden at man var en av de dårligste i kunnskap i forsamlingen. Konfirmasjonstiden, og akten, kunne derfor være en enorm påkjenning, noe vi også har mange opptegnelser opp gjennom historien på at den faktisk var. Det fantes nok mange Oler, om ikke alle gikk til så drastiske skritt som å ta livet av seg.

Samtidig er ikke bildet helsvart. Opprinnelig la lutheranerne vekt på at kristendommen mest av alt burde føles i hjertet, og vi ser da også at flere prester slett ikke la vekt på lærdomskravene som absolutte, men kun som veiledende. I mange tvilstilfeller la da også presten vekt på inderligheten følt som kriterium for hvorvidt noen skulle konfirmeres. Også hjemmekonfirmasjon ser vi ble praktisert i enkelte tilfeller ned mot 1800. Heldigvis ble det nok stadig færre og færre Oler etter hvert som tiden gikk.

Kilder og litteratur:

For generell informasjon om konfirmasjonen i Norge, se blant annet: Birgit Hertzberg Johnsen (1985): Den store dagen. Konfirmasjon og tradisjon. Oslo: Grøndahl. For informasjon om Jens Rennord som prest, se blant annet: Johan Fredrik Lampe (1896): Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen; biografiske Efterretninger 2. Kristiania: Cammermeyer. Gaute Losnegård (2012): Historia om Flora, Bd. 1. Førde: Selja Forlag. Egil Russøy (2012): Møtet med Hans Nielsen Hauge. Historia om Anna frå Voss og Bertel fra Naustdal. Førde: Selja Forlag. Referansene til forordningen fra 1759 om lavalder ved konfirmasjonen er hentet fra: Statsarkivet i Bergen, Prestearkivene, Aurland sokneprest I.2.b. Kopibok, inn 1. 1755-. Kirkebøkene brukt i fremstillingen: Kinn: SAB: Ministerialbok nr. A 3, 1785-1821. Vardø: SATØ: Ministerialbok nr. 1, 1769-1804. Røros: SAT: Ministerialbok nr. 681A06, 1806-1816.

Yngve Nedrebø:
Min forfar steinaldermannen

Min interesse for slektshistorie spenner over drøyt 50 år. Først var jeg en nysgjerrig og spørrende gutt som brukte slektens eldre medlemmer som kilder. Derfra beveget jeg meg via bygdebøker og annen trykt litteratur til en lang rekke upubliserte kilder. Det har vært en morsom og engasjerende interesse, og med en rimelig grad av sikkerhet har jeg maktet å ta meg 12-13 generasjoner bakover i egen slekt. Ved overgangen mellom 1500- og 1600-tallet var det slutt på tilgjengelig skriftlig materiale. Lenge måtte jeg anta jeg der var kommet til slektsforskningens yttergrense.

På slutten av 1990-tallet hørte jeg Tobias Gedde-Dahl (1934-2006) foredra om slektsgransking og genetikk. Han var morsom, engasjert og overbevisende, og skapte tro på at det kanskje kunne finnes verktøy og muligheter til å utvide slektsforskningsperspektivene bakover. Konklusjonen min ble at alt dette nye likevel var usikkert, og at jeg hadde tid til å vente på at vitenskapen skulle bevege seg framover et godt stykke til. Mine egne planer ble lagt på is.

Arvematerialet har avgjørende betydning for hvordan vi ser ut, og for hvilke sykdommer og egenskaper vi utvikler. DNA-et vårt er å finne i hver eneste celle i kroppen vår, og det forteller cellene hva de skal gjøre. I 1953 publiserte James Watson (1928-) og Francis Crick (1916-2004) en artikkel med beskrivelse av dobbeltspiralstrukturen i DNA. Der gav de løsningen på gåten om alle levende organismers arvemateriale. Oppdagelsen vakte stor oppmerksomhet, og i 1962 fikk de Nobelprisen i medisin og fysiologi.

Siden 1950-tallet har et utall forskningsmiljøer isolert og beskrevet gener, og kunnskapene om gener er blitt viktige i medisin. Etter hvert er genforskningen også blitt det fantastiske verktøyet for slektsgransking som Tobias Gedde-Dahl antydet. En rekke kommersielle aktører er kommet med tilbud om gentesting de siste årene, og utviklingen har gått i ekstremt høyt tempo.

National Geographics tok i 2005 initiativ til «the Genoproject». De har satt seg som mål å beskrive menneskehetens historie gjennom mer enn 100.000 år gjennom gentester av et stort antall enkeltpersoner. Så langt har de nådd 140 land og har inne nesten 800.000 testede i materialet sitt. Fortsatt mangler mye, og noe er usikkert. Men de resultatene som er kommet er fascinerende, og de gjør det mulig å koble slektsgranskingen og menneskehetens historie.

Min reise basert på dette materialet startet i februar 2016 da jeg fikk tilsendt testsettet fra National Geograp-

National Geographics har siden 2005 ledet et genprosjekt som tar sikte på å kartlegge og analysere folkevandringene som har brakt menneskene rundt om på kloden—» The greatest journey ever told".

hics. Jeg fulgte prosedyrene, tok to prøver av spyttet i munnhulen, la de to små «kostene» i kapsler, tettet godt igjen, og sendte dem til Texas. Så gikk 8 uker, der prøvene ble «vasket» og dyrket og analysert. Og da jeg en dag tidlig i mai logget meg på min egen side i prosjektet på Internett, var resultatene klare. Jeg fikk vite at min farslinje (Y-DNA) tilhørte haplogruppen G med undergruppe F1300, mens morslinjen (mitrokondrie) tilhørte haplogruppe H, med undergruppe 6a1b. I tillegg fikk jeg vite hvor stor andel av mine gener som stammer fra neanderthalerne, og hvordan hele genmaterialet mitt fordelte seg etter antatt geografisk opphav. Jeg har hatt relativt klare forestillinger om hvor forfedrene min er kommet fra, og jeg ble i høyeste grad overrasket! På tross av at alle mine forfedre gjennom de siste 6-7 generasjonene er født i Sunnfjord, skal 44% av min gener stamme fra det sentrale Vest-Europa (Sveits, Tyskland, Nederland og Nord-Frankrike), mens bare 50% er skandinaviske. Dette avviker i betydelig grad fra den norske modellbefolkningen, der 64% av genmaterialet er skandinavisk, 12 % stammer fra Øst-Europa, 12% fra Finland og Sibir, og bare 8% stammer fra det sentrale Vest-Europa.

Siden jeg aldri tidligere hadde støtt på haplogruppe G, måtte jeg gå til Internett. Der fant jeg at undergruppen G F1300 er ekstremt sjelden, bare sju personer i hele Verden er registrert

som bærer av det. Jeg publiserte mine data på nett, og fikk umiddelbart kontakt med de andre seks. På Internett finner vi antydninger om at denne undergruppen må være oppstått gjennom en mutasjon på Sunnmøre for rundt 3500 år siden, og at dette var Y-DNAet til den norske steinalderbefolkningen!

Haplogruppe G oppstod for knapt 20000 år siden i Kaukasus, og det er denne haplogruppen som finnes i praktisk talt alle skjelettfunn i Europa fra steinalderen. Det antas at en gruppe jegere og sankere fra denne haplogruppen har dratt ut fra Kaukasus for rundt 17 500 år siden, og de har jaktet på hjort og reinsdyr like sør for det store isbeltet i tusenvis av år. Ut fra mutasjonene i mitt Y-dna skal min farslinje ha vært innom Sveits for rundt 5000 år siden, før de vandret videre mot nord, og må ha kommet til Sunnmøre på et tidspunkt før den siste mutasjonen fant sted for rundt 3500 år siden.

Mitokondrietesten min viste haplogruppe H, som er den vanligste i Europa, der nesten 50% av alle kvinner i Europa (40% i Norge) tilhører denne. Undergruppen 6a1b er naturlig nok svært mye sjeldnere, og man antar at den oppstod et sted i Asia på et så langt ukjent tidspunkt.

Vårt felles opphav i Afrika

Det eldste fossilet som udiskutabelt tilhører Homo sapiens er funnet i Omo Kibish i Etiopia, og er datert til å være rundt 200.000 år gammelt. Under siste istid har klimaet endret seg over store deler av kloden, og dette skal ha forårsaket at våre forfedre i Afrika var i ferd med å dø ut for vel 70.000 år siden. Beregninger viser at det da bare fantes en liten gruppe i Øst-Afrika. Det skal ha vært godt under 10.000 individer. Men fra denne lille gruppen har de 7,4 milliardene menneskene som lever på Jorden i dag sitt felles opphav.

Klimaet ble etter hvert gunstigere, befolkningen i Øst-Afrika økte, og det åpnet seg muligheter for å forlate Afrika.

Den første gruppen som forlot Øst-Afrika skal ha krysset Rødehavet for rundt 65.000 år siden, og skal ha omfattet det som er haplogruppene C og D. De drog østover, og befolket etter hvert Asia og Australia. Til Australia antas det at de kom for 50-55.000 år siden.

Den andre gruppen som utvandret fra Øst-Afrika, skal ha dratt ut noen tusen år etter den første. Etter å ha krysset Rødehavet holdt denne gruppen til på den Arabiske halvøy i flere tusen år, før de vandret videre mot øst og nord. Det antydes at de første etterkommerne fra denne gruppen kom inn til Sør-Europa for 40-45.000 år siden.

Denne gruppen møtte neandertalerne. Det har vært uklart hvor og når det skjedde. Nå antydes det at det møtet har skjedd i Vest-Asia, kanskje for rundt 50 000 år siden, og det resulterte i en viss blanding av gener. Nean-

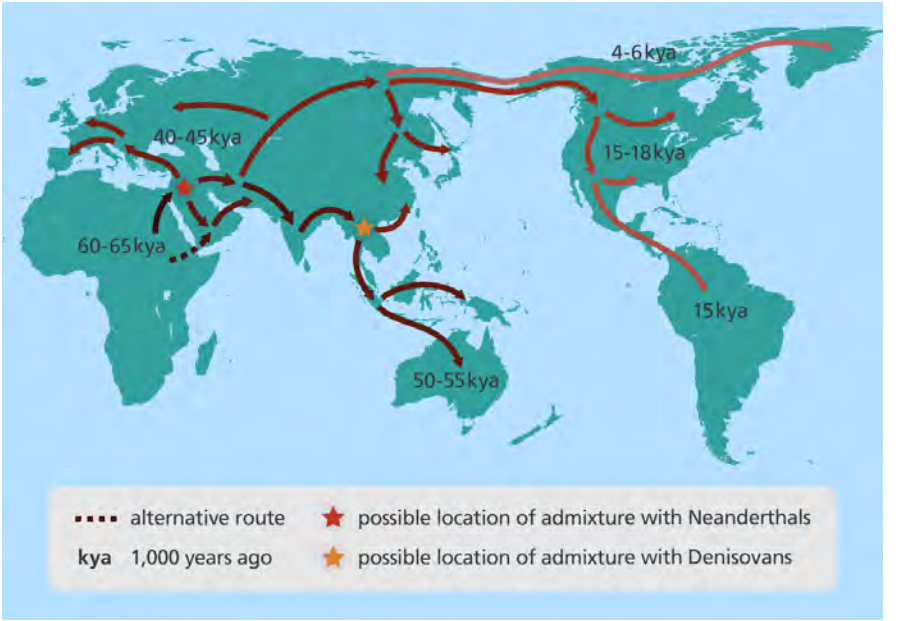

Kartet viser antatt tidspunkt for de store flyttingene i menneskenes historie. To grupper antas å ha forlatt Afrika mellom 60.000 og 65.000 år tilbake i tid. Den første gruppen drog østover, og befolket Asia og Australia. Den andre gruppen fulgte etter noen tusen år seinere og kom til Vest-Asia og Europa.

dertalernes genom ble beskrevet i 2010, og menneskene i Europa i dag har arvet mellom 1 og 5% av sitt samlede genmateriale fra neandertalerne, med et snitt på 2,1%.

Den første gruppen som utvandret fra Afrika har ikke hatt genblanding med neandertalerne, men møtte i stedet arten denisova, som trolig var i slekt med neandertalerne, men holdt til mye lenger øst i Asia.

Istid

Gjennom jordens historie har det vært mange perioder med klimaendringer, og det regnes med fire større istider.

Den siste isperioden begynte for rundt 30 millioner år siden, Da ble Antarktis dekket av is, og for rundt tre millioner år siden ble også deler av den nordlige halvkule dekket av is.

Siden da har jorden hatt ca. 30 mer eller mindre utstrakte nedisinger i 40 000 års- og senere 100 000 årssykler.

De siste istidene har vart ca. 100 000 år hver, avbrutt av varmere klima som har vart rundt 10 000 år hver gang.

Den siste istiden begynte for 115 000-120 000 år siden og endte for rundt 11

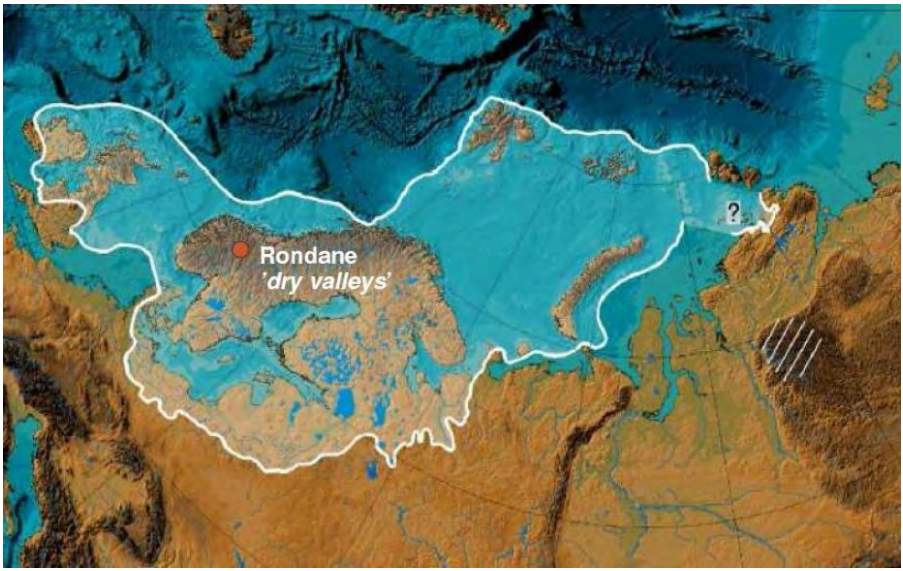

Isens utbredelse under siste istid varierte mye. Størst var utbredelsen for 18-20.000 år siden. Isdekket var ikke alle steder så tykt, slik at deler av fjellmassivene i Norge stakk opp over isflaten.

000 år siden. I løpet av istiden varierte ismengden mye, med faser med nedising og andre perioder med nedsmelting. I det vestlige Skandinavia regner en med at den største utstrekningen til isen var mot slutten, for om lag 18-20 000 år siden. Da dekket isen Norge, Sverige og Finland, mesteparten av Danmark, størsteparten av Nordsjøen, England helt til den sørligste delen, og på samme måte mesteparten av Irland, det nordlige Tyskland og Polen, de baltiske landene og de vestlige deler av dagens Russland.

Den varmeste perioden etter siste istid var for 8– 10 000 år siden, da alle breene i Norge var smeltet helt bort. Temperaturen i Norge har avtatt noe de siste 6000 årene, og nådde minimum på 1700-tallet. Siden da har temperaturen steget igjen.

Vi kjenner fra arkeologien at de første «nordmenn» var på plass langs vestlandskysten for mer enn 10 000 år siden, men om disse nomadene nøyde seg med å streife langs kysten her, eller om de over tid beveget seg ut, og ble erstattet av nye, vet vi ikke. Men det er noe gentestingen kan hjelpe til med å avklare: tilhører de skjelettene som er funnet fra norsk steinalder de samme haplogruppe og undergruppene, som de som gentestene viser har overlevd i Norge.

Den neolittiske revolusjon

Alle våre forfedre var jegere og sankere gjennom titusenvis av år. Vår art Homo sapiens har oppstått i Afrika, og det eldste fossilet som udiskutabelt tilhører Homo sapiens er funnet i Omo Kibish i Etiopia, og er datert til å være rundt 200.000 år gammelt.

Under siste istid har klimaet endret seg over store deler av kloden, og dette skal ha forårsaket at våre forfedre i Afrika var i ferd med å dø ut for vel 70.000 år siden. Beregninger viser at det da bare fantes en liten gruppe i Øst-Afrika. Det skal ha vært godt under 10.000 individer. Men fra denne lille gruppen har de 7,4 milliardene mennesker på Jorden i dag sitt opphav.

Helleristninger. Den øverste viser rimeligvis et skip, mens den nederste ganske åpenbart viser hjortedyr. Risningen er fra Vingen-feltet i Bremanger, et felt med rundt 2000 risninger fra 4-6000 år gamle.

Jeger- og samlerkulturen var livsformen for alle tidligere menneskelige samfunn, og uttrykket «den neolittiske revolusjonen» peker på den store effekt som denne endringen hadde på samfunnet da det begynte å fremstille egen føde gjennom foredling istedenfor å leve som jegere og samlere.

Overgangen fra jeger- og samlerkulturen til de mer stabile jordbrukssamfunn

foregikk i forskjellige deler av verden og uavhengig av hverandre for rundt 11 500 til 2 500 år siden. De fleste forskere mener at det først skjedde i Midtøsten, og da i det område som er kalt «den fruktbare halvmåne». Men parallelt og uavhengig har den samme endringen funnet sted fire ulike steder på jorden i løpet av tiden fra rundt 11 500 og 2 500 år siden.

I Danmark og Sverige er jordbruket kommet inn for rundt 6000 år siden, men kom noe seinere til Norge.

Overgangen er trolig kommet gradvis, der man fra å være rene jegere og sankere først har skaffet seg kontroll over dyr, beinrester forteller at de tidlig hadde sau, geit og ku. Det eldste jordbruket har rimeligvis vært svibruk, der man har svidd av buskas og gress, og sådd i sotet, for så å høste på et seinere tidspunkt, men uten at de i første omgang ble fastboende. Seinere har de begynt å rydde land og har anlagt åkre. Det synes å ha skjedd først ved kysten på Sør-Vestlandet.

Jordbruket ekspanderte først noe senere, for rundt 4 800 år siden med det som er kalt stridsøkskulturen som er å finne over det meste av Sør-Norge. Om det var innvandrere som brakte med seg de nye driftsmåtene, eller om det ble utviklet av de «innfødte", kan vi så langt si lite sikkert om.

Det er bevart helleristninger fra store deler av Europa, og de viser jakt og etter hvert jordbruk med redskaper og trekkdyr.

Ved siden av jordbruk fortsatte man i mange jordbruksamfunn å drive jakt og ikke minst fiske. Det ble dyrket lin og hamp til klær og tauverk. De hadde flere kornsorter som bygg, havre og en primitiv hvetesort. Rug dyrket fra og med jernalderen.

I jernalderen ble jordbruksredskapene forbedret og skodd med jernbeslag. Fra yngre jernalder tok man i bruk plog, som ble videreutviklet med veltefjøl. Gjennom jernalderen var klimaet vesentlig varmere enn i dag, og jordbruket var godt etablert og drevet langt til fjells, på Vestlandet helt opp til 1 100-1 200 meters høyde.

Arkeologene har sett en kraftig ekspansjon i jordbruket på Sør- og Vestlandet mellom 300 og 600 e.Kr.

Ekspansjonen ble fulgt av en dramatisk tilbakegang rundt 600-tallet. Det finnes ikke noen sikker forklaring på den kraftige tilbakegangen i folketall og jordbruk på 600-tallet. Men en del av forklaringen kan være at Norge da gikk inn i en kjølig periode, «årene uten sommer». Det lar seg lese ut av pollenanalyser. Andre mulige grunner til nedgangen er ufred og invasjon.

Fra 700-tallet synes det på nytt å ha blitt økende jordbruksaktivitet i Norge. Gentesting kan trolig hjelpe oss til en sikrere forståelse av hva som skjedde.

Periodisering:

Steinalderen i Norge: Eldre steinalder 10.000 – 4.000 f. Kr.
Yngre Steinalder 4.000 – 1800 f. Kr.
Bronsealderen i Norge:
Eldre bronsealder 1800 – 1100 f. Kr.

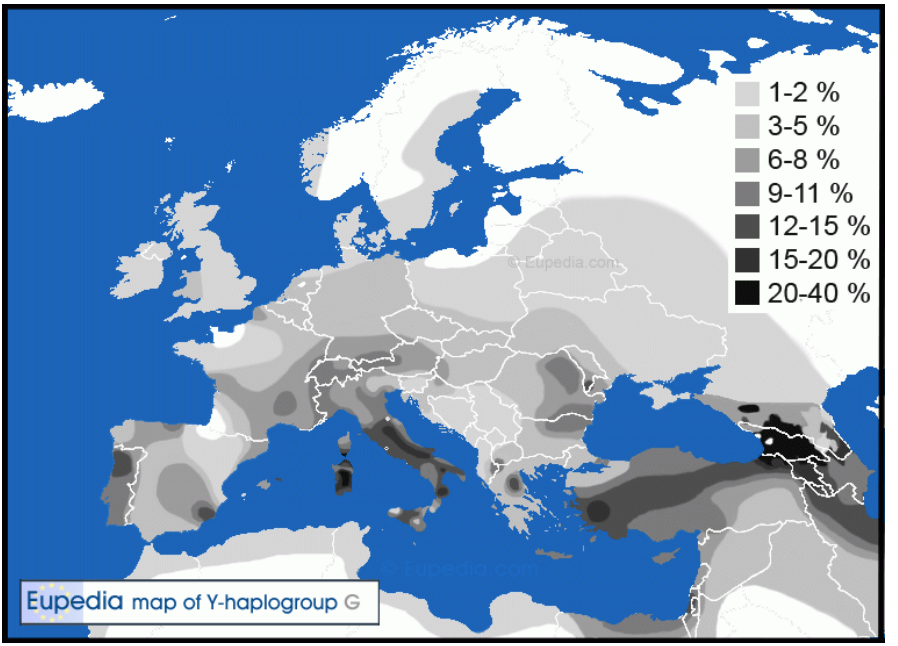

Kart som viser utbredelse av Haplogruppe Ga2 i Europa. «Kjerneområdet» er Kaukasus, og det er der man antar at mutasjonen som gav denne haplogruppen, har funnet sted for kanskje 20.000 år siden. Kartet er hentet fra Eupedia.

Yngre Bronsealder 1100 f. Kr. – 500 f. Kr.
Jernalderen i Norge:
Eldre jernalder 500 f. Kr. – 500 e. Kr.
Yngre jernalder 500 e. Kr. – 1066 e. Kr.

Norske haplogrupper

I den menneskelig genetikken er haplogrupper oftest studert som Y-kromosom (Y-DNA)-haplogrupper og mitokondrielt DNA (mtDNA)-haplogrupper, begge kan bli brukt for definere befolkningens arveanlegg. Y-DNA blir gitt videre kun langs den mannlige linje, mens mtDNA blir gitt videre kun langs den kvinnelige linje.

Menneskene har rundt 3,2 milliarder basispar i sitt genmateriale. Dette er fordelt på 46 kromosomer, der 23 arves fra far og 23 arves fra mor. Første gang det menneskelige genom ble fullstendig beskrevet var i 2003.

Haplogruppene har oppstått gjennom mutasjoner, og nye mutasjoner har skapt undergruppene. Gjennom å kartlegge mutasjonene, og sammenhengen mellom dem, er det mulig å følge

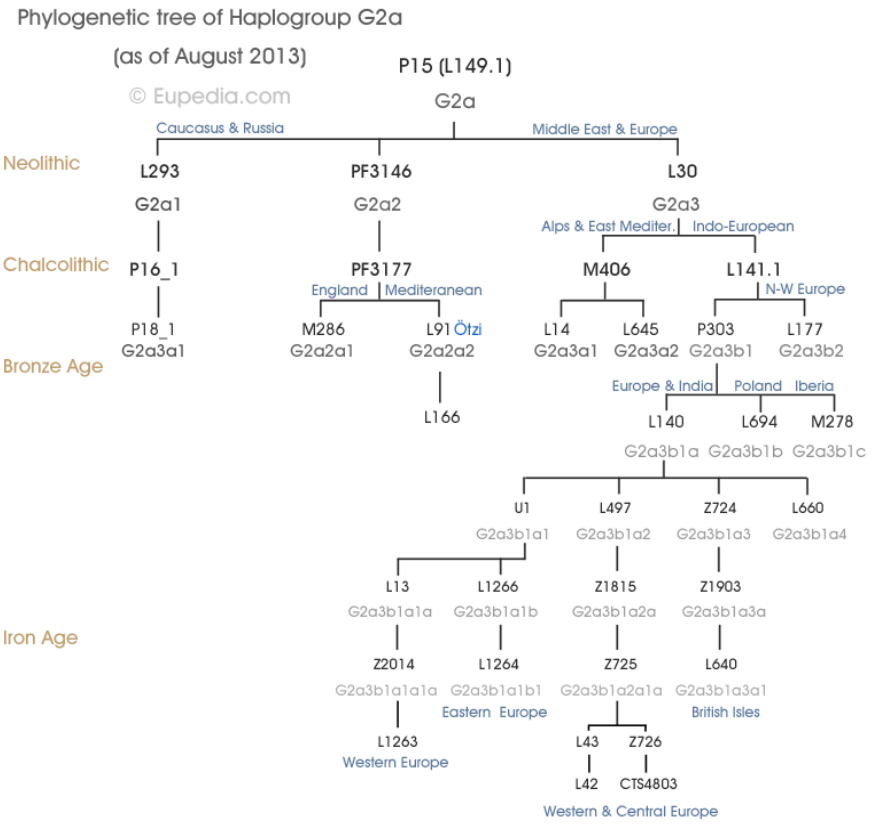

”Slektstavlen» til haplogruppe G2a, hentet fra Eupesia. Den viser hvordan de ulike undergruppene av G2a henger sammen, og de er forsøkt satt inn i en tidsakse.

vandringene til menneskene som har båret disse genene. Og det er mulig å beregne avstand mellom ulike slektslinjer med felles stamfar.

I Norge er det etablert et prosjekt Norway DNA Norgesprosjektet, og der holder man oversikt over registrerte dna-tester som gjelder personer med forfedre fra Norge. Internasjonalt er det Family Tree DNA som er størst på dette området. De har vært i virksomhet siden 1999.

Svein Adolf Bjørndal har i juni 2016 publisert en lengre artikkel på nett der han summerere opp resultatene som er å finne på Norgesprosjektets sider og ser i detalj på en del slektslinjer og haplogrupper

(http://www.sabjørndal.no/DNA.htm).

I Norge er det registrert ti haplogrupper for Y-dna:

I1	35%
R1a	27%
R1b	24%
I2	5%
Q1a	3%
N1c	2%
G2aL140	1%
E1bV36	1%
J	0,7%
A1a	0,1%

Tallmaterialet er fortsatt relativt beskjedent, og justeringer vil ganske sikkert komme. Det er store forskjeller mellom fylkene. Haplogruppe G står for 8% av testede menn i Møre og Romsdal, men er totalt fraværende i storpartene av fylkene på Østlandet. Haplogruppe Q har nesten 10% av resultatene i Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag.

Dersom haplogruppe G var den dominerende i befolkningen i Norge i steinalderen, må det ha skjedd dramatiske ting en gang mellom steinalderen og vår tid, siden de i dag bare utgjør rundt 1% av norske menn, har de trolig også bare utgjort 1% etter at de nye folkegruppene hadde inntatt landet. Siden etterkommerne er konsentrert til et lite område på Sunnmøre, er det rimelig å tro at det var der denne befolkningen overlevde.

Haplogruppene for kvinnelinjenes mitokondrie er også gitt med bokstaver, men uten at disse faller sammen med tilsvarende betegnelser for Y-dna. Fordelingen mellom mitokondriegruppene i Norge:

G	0,1%
H	40%
HV	1%
I	3%
J	11%
K	7%
M	0,1%
N1	0,6%
R	0,1%
T	10%
U	17%
V	4%
W	2%
X	2%
Z1a1a	1%

Fortsatt er gener i slektsforskning i en tidlig fase, og det blir spennende å se hvor langt vi kan komme i å kartlegge migrasjoner og slekters gang gjennom disse verktøyene!

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

3/2014

4/2014

1/2015

2/2015

3/2015

4/2015

1/2016

Lese Bergensposten på farten?: